

Επίκαιρα

Θέματα Συνταγματικού Δικαίου

Υπεύθυνος ύλης: Ξενοφών Κοντιάδης

Δεκέμβριος 2018, Τεύχος 81

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος

www.cecl.gr

Επικοινωνία: centre@cecl.gr

Η Νομική Μορφή της Αντίστασης

David Pozen, Καθηγητής Δικαίου, Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Columbia

Τα τελευταία δύο χρόνια παρακολουθούμε μια αξιοσημείωτη έκρηξη της δραστηριότητας των ΜΚΟ που πρόσκεινται στην Αριστερά, καθώς νέες ομάδες που δημιουργήθηκαν μετά τις εκλογές του 2016 ενώθηκαν με παλιές οργανώσεις, με σκοπό την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και των ελευθεριών του πολίτη, για να αντισταθούν στον Πρόεδρο Trump. Οι συνταματολόγοι παρακολουθούν πολλές από αυτές τις πρωτοβουλίες με έντονο ενδιαφέρον (και, σε ορισμένες περιπτώσεις, συμμετείχαν σε αυτές).

Ωστόσο, για να γίνει κατανοητό το ευρύτερο φαινόμενο, ο πιο συναφής νομικός κλάδος δεν είναι το συνταγματικό δίκαιο, αλλά το φορολογικό δίκαιο που εστιάζει στις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Πώς ακριβώς δομείται οργανωτικά, χρηματοδοτείται και περιορίζεται η «αντίσταση» στον Φορολογικό Κώδικα;

Καθώς το ερώτημα μου προκάλεσε ενδιαφέρον, άρχισα να διερευνώ τη νομική μορφή των προσπαθειών αντίστασης και διαπίστωσα ότι διαμορφώνεται μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα τάση: εξέχοντες μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί προσκείμενοι στην Αριστερά, τόσο νέοι όσο και παλιοί, φαίνεται να εγκαταλείπουν ολοένα περισσότερο την ένταξη στην κατηγορία «φιланθρωπία» που ρυθμίζεται από το άρθρο 501 (γ) (3) και να εντάσσονται στην κατηγορία «κοινωνική προστασία», που ρυθμίζεται από το άρθρο 501 (γ) (4), η οποία απολαμβάνει λιγότερα φορολογικά προνόμια αλλά περισσότερη ελευθερία να έχει ανοιχτή πολιτική δραστηριότητα.

Αυτή η τάση αξίζει ιδιαίτερη προσοχή. Σηματοδοτεί την πιθανή εμφάνιση και θεσμοποίηση ενός νέου μοντέλου φιλελεύθερου ακτιβισμού για την εποχή απογοήτευσης από το Ανώτατο Δικαστήριο – ένας νέος νομικός φιλελευθερισμός, αν θέλετε, λιγότερο επικεντρωμένος στις δικαστικές διαμάχες και εστιασμένος περισσότερο στις εκλογές, την πολιτική και τη νομοθετική διαδικασία.

Ελπίζω ότι τα επόμενα χρόνια θα γίνουμε μάρτυρες της ιστορικής εξέλιξης του τομέα των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, και τη σχέση του με το συνταγματικό δίκαιο, την πολιτική και τον πολιτισμό.

(επιλογή-μετάφραση: Αλκμήνη Φωτιάδου)

<https://balkin.blogspot.com, 27/11/2018>

- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

Νέες δραστηριότητες του Κέντρου Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ιδρύματος Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου

Εκδηλώσεις

- «Ακεραιότητα και Ευθύνη στην Επιστημονική Έρευνα: Ζητήματα Δικαίου και Βιοηθικής», 4/12/2018, 16:30-20:30, Αμφιθέατρο της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Υγείας (Λεωφόρος Αλεξάνδρας 196, Αθήνα)

Νέες εκδόσεις

- Richard Albert, Xenophon Contiades, Alkmene Fotiadou (eds.), «The Law and Legitimacy of Imposed Constitutions», εκδόσεις Routledge, 2018

Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία

Ξενοφών Κοντιάδης, Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου, Πρόεδρος του Ιδρύματος Τσάτσου

Η συζήτηση για την αναθεώρηση του Συντάγματος ξεκίνησε με τον χειρότερο δυνατό τρόπο. Οι προτάσεις που έχουν διατυπωθεί από τον ΣΥΡΙΖΑ υπακούν περισσότερο στη λογική ενός επικοινωνιακού προεκλογικού παιχνιδιού παρά ενός οργανωμένου διαλόγου για τη βελτίωση του συνταγματικού κειμένου, ενώ η πρόταση της Νέας Δημοκρατίας εμφανίζεται φλύαρη και χωρίς συνεκτικό ιστό. Ειδικότερα, οι προτάσεις που κατέθεσε ο ΣΥΡΙΖΑ βρίθουν εσωτερικών αντιφάσεων. Από την πλευρά της αξιωματικής αντιπολίτευσης έχουν ήδη καταγγελθεί οι περισσότερες από αυτές ως επιζήμιες ή αλυσιτελείς, όμως υπάρχουν και σημεία σύμπτωσης που προκαλούν ανησυχία.

Οι βαθιές εσωτερικές αντιφάσεις και η ελλιπής επεξεργασία του εγχειρήματος αποτυπώνονται μεταξύ άλλων στις ακόλουθες προτάσεις:

Πρώτον, η πρόταση να καθιερωθεί η θρησκευτική ουδετερότητα του κράτους, χωρίς όμως να απαλειφθεί η αναφορά περί επικρατούσας θρησκείας, έχει ήδη επισημανθεί ότι αποτελεί μία εσωτερική αντίφαση, που εμφανώς αποσκοπεί να παρακάμψει τις αναγκαίες συνταγματικές και νομοθετικές αλλαγές στη σχέση Κράτους-Εκκλησίας. Αν ληφθεί υπόψη και η πρόσφατη συμφωνία Πρωθυπουργού και Αρχιεπισκόπου, καθίσταται εμφανές ότι πραγματική πρόθεση αποσαφήνισης των διακριτών ρόλων Κράτους και Εκκλησίας δεν υφίσταται.

Δεύτερον, η πρόταση για την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας, αν και ορθώς απεμπλέκει τη σχετική διαδικασία από την απειλή πρόωρων εκλογών, ωστόσο διέπεται από ένα διχασμό σκοπών και μέσων. Εκκινεί από το αίτημα συναινετικής εκλογής του Προέδρου με αυξημένη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, αλλά στη συνέχεια εκτρέπεται σε μια συγκρουσιακή άμεση εκλογή, το αποτέλεσμα της οποίας θα μπορούσε να είναι η αποσταθεροποίηση της Κυβέρνησης. Στη λανθασμένη επιλογή της άμεσης εκλογής προσανατολίζεται και η πρόταση της αξιωματικής αντιπολίτευσης, παρότι είναι προφανές ότι οδηγεί σε πόλωση και κομματικοποίηση του θεσμού.

Τρίτον, η διενέργεια δημοψηφισμάτων με λαϊκή πρωτοβουλία εγκυμονεί τον κίνδυνο της λαϊκής χειραγώγησης από δυναμικές μειοψηφίες ή της αξιοποίησης δημοψηφισματικών πρακτικών για την ενίσχυση κομματικών ηγεσιών, παρακάμπτοντας συλλογικά όργανα όπως το Κοινοβούλιο. Δεν είναι τυχαίο ότι τον θεσμό του δημοψηφίσματος χρησιμοποίησαν συστηματικά και χειραγωγικά ιδίως αυταρχικά καθεστώτα και λαϊκιστές ηγέτες. Αλλά και στη χώρα-πρότυπο της άμεσης δημοκρατίας, την Ελβετία, αρκετά δημοψηφίσματα έχουν οδηγήσει σε παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Τέταρτον, αποτελεί κακοποίηση του συνταγματικού κειμένου η εξαγγελία της κατοχύρωσης ή ενδυνάμωσης ορισμένων κοινωνικών δικαιωμάτων, τα οποία ήδη προστατεύονται από το Σύνταγμά μας και έχουν αναγνωρισθεί από τη νομολογία, τη στιγμή που με το τρίτο Μνημόνιο, τις νομοθετικές ρυθμίσεις που

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

www.cecl.gr

Επικοινωνία: centre@cecl.gr

ακολούθησαν και την εκποίηση της δημόσιας περιουσίας έχουν συρρικνωθεί οι θεσμικές εγγυήσεις κοινωνικής προστασίας.

Κρίσιμο για την αποτίμηση κάθε αναθεωρητικής πρωτοβουλίας δεν είναι μόνο να αξιολογηθεί μια προς μια κάθε προτεινόμενη τροποποίηση, αλλά να διαπιστωθεί αν οι προτάσεις διαπνέονται από συνοχή και εσωτερική ισορροπία, αν είναι συμβατές μεταξύ τους και με τις ισχύουσες συνταγματικές ρυθμίσεις, αν εντάσσονται σε μια σαφή θεσμική-πολιτική στόχευση και αν ανταποκρίνονται στις πραγματικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει το κράτος και η οικονομία. Όλες οι προηγούμενες προϋποθέσεις δεν φαίνεται να πληρούνται σήμερα.

Αντίθετα, υπάρχει ο κίνδυνος να πραγματοποιηθεί μία περιορισμένης έκτασης αναθεώρηση, η οποία δεν θα περιλάβει κρίσιμα πεδία όπου είναι αναγκαία η παρέμβαση του αναθεωρητικού νομοθέτη. Το αποτέλεσμα θα είναι να διαιωνιστούν ατυχείς συνταγματικές ρυθμίσεις, όπως αυτές που αφορούν την απαγόρευση των ιδιωτικών μη κερδοσκοπικών πανεπιστημίων, αφού για να ξεκινήσει μία νέα αναθεωρητική πρωτοβουλία απαιτείται να περάσουν πέντε χρόνια από την ολοκλήρωση της προηγούμενης. Σε αυτή την παγίδα δεν πρέπει να πέσει η αντιπολίτευση. Ορθότερη επιλογή, υπό αυτές τις συνθήκες, θα ήταν να τροποποιηθεί το άρθρο 110 του Συντάγματος που προβλέπει τη διαδικασία αναθεώρησης, αφού ακριβώς από την ελαττωματική συνταγματική μηχανική αυτής της διαδικασίας ξεκινάει η εργαλειοποίηση της συνταγματικής μεταρρύθμισης και η υποταγή της σε επικοινωνιακού τύπου στοχεύσεις των αντίπαλων πολιτικών δυνάμεων.

Πηγή: «Πρώτο Θέμα», 18/11/2018

Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα

Χαράλαμπος Ανθόπουλος, Καθηγητής Δικαίου και Διοίκησης ΕΑΠ

Στον χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα περισσότερα εθνικά Συντάγματα κατοχυρώνουν το αναλογικό εκλογικό σύστημα, συνήθως με μια γενική αναφορά στις «αρχές της αναλογικής αντιπροσώπευσης». Αυτή ήταν η κυρίαρχη τάση στην Ευρώπη ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Κανένα ευρωπαϊκό Σύνταγμα δεν κατοχυρώνει ρητά το πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα, ενώ ορισμένα, μεταξύ των οποίων και το ισχύον Ελληνικό Σύνταγμα, δεν κατοχυρώνουν ένα συγκεκριμένο εκλογικό σύστημα. Η συνταγματική κατοχύρωση του αναλογικού εκλογικού συστήματος συνεπάγεται κατά λογική ανάγκη την απαγόρευση θέσπισης του μονοεδρικού πλειοψηφικού συστήματος ενός γύρου, όπως ισχύει στη Μεγάλη Βρετανία, ή του μονοεδρικού πλειοψηφικού συστήματος των δύο γύρων, όπως ισχύει στη Γαλλία, και κατά μείζονα λόγο του πολυεδρικού πλειοψηφικού συστήματος, όπως εφαρμόστηκε στην Ελλάδα στις εκλογές του 1935 και εν μέρει στις εκλογές του 1952.

Η τυχόν συνταγματική κατοχύρωση του αναλογικού εκλογικού συστήματος, έστω με απλή αναφορά στις «αρχές της αναλογικής αντιπροσώπευσης», θα καθιστούσε, κατά τη γνώμη μου, αντισυνταγματική τη θέσπιση ενός μικτού πλειοψηφικού - αναλογικού συστήματος με υπερμέγεθες και απροϋπόθετο bonus

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

50 εδρών στο πρώτο κόμμα, όπως το ισχύον ακόμη -μέχρι και τις επόμενες εκλογές- ελληνικό εκλογικό σύστημα. Βέβαια, το εν λόγω εκλογικό σύστημα θα μπορούσε να κηρυχθεί αντισυνταγματικό και υπό το ισχύον Σύνταγμα, ωστόσο η «σιωπή» του συνταγματικού νομοθέτη ερμηνεύεται εσφαλμένα από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ) ως σχεδόν εν λευκώ εξουσιοδότηση προς τον εκλογικό νομοθέτη να θεσπίσει ακόμη και πολύ μεγάλες αποκλίσεις από την αρχή της ουσιαστικής ισότητας της ψήφου (βλ. Χ. Ανθόπουλου, «Εκλογικά συστήματα και συνταγματικές δεσμεύσεις», 2016, σ. 128 επ.). Έτσι το ΑΕΔ στην απόφασή του 18/2017 δέχθηκε ότι ο εκλογικός νομοθέτης μπορεί να θεσπίσει ακόμη και ένα τέτοιο εκλογικό σύστημα που δίνει «δώρο» 50 έδρες στο πρώτο κόμμα με μία ψήφο παραπάνω. Υπό τα δεδομένα αυτά είναι ευπρόσδεκτη η πρόταση του ΣΥΡΙΖΑ για τη συνταγματική κατοχύρωση του αναλογικού εκλογικού συστήματος, αφού μια τέτοια ρητή συνταγματική διατύπωση δεν θα καθιστά δυνατή πλέον τη θέσπιση προφανώς μη αναλογικών συστημάτων όπως το ισχύον.

Στην πρόταση του ΣΥΡΙΖΑ υπάρχει και μια ερμηνευτική δήλωση, σύμφωνα με την οποία ένα εκλογικό σύστημα θεωρείται αναλογικό «εφόσον το τελικό ποσοστό κατανομής των βουλευτικών εδρών δεν αποκλίνει περισσότερο από 10% από το αντίστοιχο ποσοστό ψήφων που έλαβε κάθε συνδυασμός στο σύνολο της επικράτειας».

Αν οι συντάκτες αυτής της ερμηνευτικής δήλωσης έχουν ως πρότυπο τη γνωστή πρόταση του Δημήτρη Τσάτσου στην Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή, τότε υπάρχει περιθώριο ευρύτερης συμφωνίας. Να θυμίσουμε εδώ ότι ο Δημήτρης Τσάτσος εννοούσε με την πρόταση αυτή ότι ένα κόμμα, που λαμβάνει π.χ. 30% σε ψήφους, δεν μπορεί να υπερβαίνει το 40% των εδρών στη Βουλή (Πρακτικά της Ολομέλειας της επιτροπής του Συντάγματος του 1975, σ. 103). Δηλαδή, αναλογικό σύστημα με κάποια εύλογη διόρθωση. Με ένα τέτοιο σύστημα για τη διασφάλιση της απόλυτης πλειοψηφίας των εδρών στη Βουλή απαιτείται ένα ποσοστό γύρω στο 41%.

Αν όμως εννοούν ότι ένα κόμμα με 30% των ψήφων, δεν μπορεί να υπερβαίνει το 33% των εδρών στη Βουλή, τότε θα πρόκειται για ένα σχεδόν καθαρό αναλογικό σύστημα, απλώς με φραγμό εισόδου στη Βουλή 3%, δηλαδή στην ουσία για μια συνταγματοποίηση του εκλογικού συστήματος που εισήχθη με τον ν. 4406/2016. Υπό την εκδοχή αυτή, η συγκεκριμένη ερμηνευτική δήλωση είναι πολύ δύσκολο να αποτελέσει σημείο ευρύτερης συναίνεσης.

Πηγή: «Πρώτο Θέμα», 27/11/2018

Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού

Γιώργος Τσεμπελής, Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης, κάτοχος της έδρας Anatol Rapoport στο Πανεπιστήμιο του Μίσιγκαν (ΗΠΑ)

Το σχέδιο για συνταγματική μεταρρύθμιση του ΣΥΡΙΖΑ περιέχει μια πρόταση για την ένταξη δημοψηφισμάτων στον καταστατικό χάρτη της χώρας. Στον δημόσιο διάλογο η πρόταση δεν έγινε καθολικά αποδεκτή. Υπάρχουν υπέρμαχοι και αντίπαλοι του

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

δημοψηφίσματος. Οι υπέρμαχοι υπογραμμίζουν ότι με αυτόν τον τρόπο θεσμοποιείται «η θέληση του λαού». Οι αντίπαλοι, από την άλλη, ανατρέχουν σε μια σειρά δημοψηφισμάτων με ολέθρια αποτελέσματα, τα οποία είτε ακυρώθηκαν (όπως το ελληνικό του 2015, που ανατράπηκε με απόφαση του Πρωθυπουργού, και η απόσχιση της Καταλωνίας, που επίσης ακυρώθηκε από το συνταγματικό δικαστήριο) ή που ακόμα ταλανίζουν τις χώρες που πήραν τις αποφάσεις, όπως το BREXIT. Σύμφωνα με τους αντιπάλους της διαδικασίας, ένα δημοψήφισμα μπορεί να καταλήξει σε «απερισκεψίες», που είναι δύσκολο να διορθωθούν. Αν η συζήτηση παραμείνει σε αυτό το πλαίσιο μεταξύ «θέλησης του λαού», που σε μια δημοκρατία είναι απόλυτα σεβαστή, και «απερισκεψίας», που είναι εξ ορισμού ανεπιθύμητη, δεν μπορεί να υπάρξει καμιά σύγκλιση (στοιχείο απαραίτητο για συνταγματικές μεταρρυθμίσεις). Ας προσπαθήσουμε λοιπόν να διαχωρίσουμε στην κάθε άποψη τα στοιχεία αλήθειας που περιέχει ώστε να γίνει εφικτή η αναγκαία σύγκλιση.

Στη γλώσσα μας έχουμε μόνο μία λέξη για «δημοψήφισμα», ενώ στη διεθνή βιβλιογραφία και σε όλες τις άλλες γλώσσες υπάρχουν δύο: referendum και plebiscite. Υπάρχουν πολύ λίγοι υποστηρικτές του plebiscite, και πολύ λίγοι αρνητές του referendum. Ο πολιτικός αγώνας πολλές φορές διεξάγεται για το αν μια συγκεκριμένη πολιτική επιλογή ήταν referendum (άρα κοινά αποδεκτό) ή plebiscite (άρα απορριπτέο). Για παράδειγμα, ο Ντε Γκωλ προκήρυξε πέντε referendums, αλλά η αντιπολίτευση (συγκεκριμένα ο σοσιαλιστής πρώην πρωθυπουργός Μαντές Φρανς) απαντούσε: «plebiscites, δεν τα συζητάς· τα πολεμάς». Ποια είναι η διαφορά των δύο όρων που προκαλεί τόση σύγχυση; Η διαφορά είναι στην ταυτότητα του «παίκτη» που καθορίζει τους όρους του δημοψηφίσματος, δηλαδή εκείνου που θέτει το προς ψήφιση ερώτημα και αποφασίζει τον χρόνο διεξαγωγής της διαδικασίας. Αν ένας «παίκτης» έχει το μονοπώλιο αυτής της διαδικασίας, τότε είναι plebiscite.

Να ξεκαθαρίσω ότι σε κάθε περίπτωση, μιας και οι ψηφοφόροι παίρνουν την τελική απόφαση, ένα «ναι» είναι η εκφρασμένη λαϊκή υποστήριξη. Από αυτή την άποψη, οι υποστηρικτές του δημοψηφίσματος έχουν δίκιο: εκφράζει τη θέληση του λαού. Όμως και οι επικριτές έχουν δίκιο όταν ερωτούν: επί ποίου ερωτήματος αποφάνθηκε ο λαός; Πρέπει λοιπόν οι διαδικασίες επιλογής του ερωτήματος και η ταυτότητα του «ερωτώντος» να αποτελέσουν αντικείμενα σοβαρής θεσμικής ανάλυσης. Βασικός μας στόχος θα πρέπει να είναι: ΟΧΙ ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΣΕ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟ ΑΤΖΕΝΤΑΣ (ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΥ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ).

Σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες η ατζέντα του δημοψηφίσματος χωρίζεται σε δύο μέρη: ποιος θέτει το ερώτημα και ποιος υποκινεί το δημοψήφισμα. Στην Ιταλία, για παράδειγμα, οι πολίτες μπορούν να κινητοποιηθούν και να ζητήσουν δημοψήφισμα (καθορισμός χρόνου) για να ακυρώσουν έναν νόμο (καθορισμός θέματος από κυβέρνηση). Στη Δανία η αντιπολίτευση έχει αυτή τη δυνατότητα.

Στη δική μας περίπτωση μπορούμε να προχωρήσουμε ακόμη πιο πολύ στον «αντιμονοπωλιακό αγώνα». Οι διατάξεις του δημοψηφίσματος θα είναι χρήσιμο να προβλέπουν και να

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

διευκρινίζουν:

1. Το δημοψήφισμα να μην μπορεί να προέρχεται από την κυβέρνηση μόνο, αλλά να χρειάζεται την υπογραφή του Προέδρου της Δημοκρατίας. Με τον τρόπο αυτόν αποφεύγεται η μονοπώληση των διαδικασιών από την κυβέρνηση.

2. Σε κάθε περίπτωση (είτε η πρόταση προέρχεται από την κυβέρνηση, είτε από συλλογή υπογραφών), το Συμβούλιο της Επικρατείας θα πρέπει να ελέγχει την ερώτηση που τίθεται προς ψήφιση με βάση μια σειρά κριτηρίων πριν από τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος. Για παράδειγμα, σύνθετα ερωτήματα που επιδέχονται απαντήσεις όπως: «συμφωνώ με το πρώτο μισό, αλλά διαφωνώ με το δεύτερο» επιτρέπεται να είναι αντικείμενα δημοψηφίσματος; (στην Ιταλία το Συνταγματικό Δικαστήριο έχει ακυρώσει τέτοια δημοψηφίσματα). Επιτρέπεται να μπαίνουν υπό έγκριση προσχέδια συμφωνιών ή νόμων και όχι το τελικό κείμενο; Επιτρέπονται δημοψηφίσματα επί θεμάτων που άπτονται ανθρωπίνων δικαιωμάτων; Επιτρέπεται να εισάγονται προτάσεις που δημιουργούν ελλείμματα στον προϋπολογισμό (για παράδειγμα, μια πρόταση μείωσης φόρων); Τέτοια θέματα πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο σοβαρής συναινετικής διαβούλευσης, πριν από την ψήφιση του σχετικού νόμου. Με τον τρόπο αυτόν αποφεύγονται καταχρηστικά ή παραπλανητικά ερωτήματα.

3. Τρόπους για την εισαγωγή ανταγωνισμού ανάμεσα σε «παίκτες» που δυνητικά επιθυμούν να καθορίσουν το ακριβές περιεχόμενο του ερωτήματος. Για παράδειγμα, εάν επιτρέπονται πολλαπλές εναλλακτικές προτάσεις/διατυπώσεις για το ίδιο ερώτημα, όπου οι ψηφοφόροι μπορούν να επιλέγουν όσες εναλλακτικές τούς ικανοποιούν, δημιουργείται ανταγωνισμός μεταξύ των «παικτών» που θέλουν να ελέγξουν τη διαδικασία, άρα μειώνεται σημαντικά η δυνατότητα ελέγχου. Αυτός ο ανταγωνισμός οδηγεί de facto σε επικράτηση προτάσεων που πλησιάζουν περισσότερο στις θέσεις του «μέσου» πολίτη.

4. Τέλος, η συμμετοχή του λαού στο δημοψήφισμα είναι ένας καθοριστικός παράγων που μπορεί να αποτρέψει επιπόλαιες λύσεις και βιαστικές αποφάσεις. Καθορίζοντας ένα υψηλό ποσοστό συμμετοχής ως αναγκαία συνθήκη για εγκυρότητα του δημοψηφίσματος οδηγούμαστε σε αποφάσεις σεβαστές από όλους. Για παράδειγμα, ακόμα κι αν το δημοψήφισμα της Καταλωνίας ήταν σύμφωνο με το Σύνταγμα, η μη συμμετοχή του λαού ήταν αρκετή για να το θέσει σε αμφισβήτηση (όπως το δημοψήφισμα για τη συμφωνία των Πρεσπών).

Το δημοψήφισμα είναι αναμφίβολα δημοκρατικός θεσμός, διότι εξασφαλίζει αποτελέσματα πλησιέστερα στις προτιμήσεις του «μέσου ψηφοφόρου». Αυτό μάλιστα συμβαίνει απλά με τη θεσμική του κατοχύρωση, χωρίς απαραίτητα τη χρήση του. Ο λόγος είναι ότι το πολιτικό σύστημα δεν θα προωθήσει λύσεις που είναι ενάντια στις προτιμήσεις του «μέσου ψηφοφόρου», όταν γνωρίζει ότι αυτές μπορούν να επιφέρουν δημοψήφισμα και να ακυρωθούν. Εξάλλου είναι φανερό ότι η εξάπλωση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης θα κάνει πολύ πιο εύκολη τη χρήση δημοψηφισμάτων στο άμεσο μέλλον. Με άλλα λόγια, θεσμοί όπως το δημοψήφισμα πρέπει να γίνουν και θα γίνουν μέρος της

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

θεσμικής μας συγκρότησης. Αντί λοιπόν να εξαντλείται η συζήτηση ατελέσφορα σε γενικότητες περί καλού ή κακού, θα ήταν προτιμότερο να συζητηθούν και να διευκρινισθούν επακριβώς όροι, συνθήκες, πεδίο εφαρμογής και προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή τους. Ετσι, η ενσωμάτωση και η χρήση τους θα στηρίζουν τη δημοκρατία αντί να τη δυσκολεύουν, ενισχύοντας μιαν άνευ περιεχομένου πόλωση.

Πηγή: «Το Βήμα», 25/11/2018

Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση

Σπύρος Βλαχόπουλος, Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Η ισχύουσα ρύθμιση περί συνταγματικής αναθεώρησης από δύο Βουλές, σε δύο δηλαδή φάσεις με την παρεμβολή εκλογών, δημιουργεί ένα θεμελιώδες ζήτημα που ήδη έχει αρχίσει να απασχολεί την επικαιρότητα: Σε ποιο βαθμό δεσμεύεται η δεύτερη Βουλή από την πρώτη Βουλή; Το άρθρο 110 του Συντάγματος προβλέπει σχετικά ότι με την απόφαση της πρώτης Βουλής «καθορίζονται ειδικά οι διατάξεις που πρέπει να αναθεωρηθούν» και ότι η επόμενη Βουλή αποφασίζει «σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις».

Μέχρι το 2003 γινόταν γενικώς δεκτό ότι η πρώτη Βουλή αποφασίζει μόνο για το ποιες συνταγματικές διατάξεις πρέπει να αναθεωρηθούν και ότι το περιεχόμενο των νέων διατάξεων το διαμορφώνει η δεύτερη Βουλή, χωρίς να περιορίζεται ως προς τη διατύπωση των νέων διατάξεων από τη βούληση της πρώτης Βουλής. Τότε όμως εκδόθηκε η 11/2003 απόφαση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου (ΑΕΔ), επί τη βάση της οποίας υποστηρίζεται σήμερα ότι η δεύτερη Βουλή δεσμεύεται από τις κατευθύνσεις της πρώτης Βουλής. Με βάση το σκεπτικό αυτό, εάν λ.χ. η πρώτη Βουλή αποφασίσει την αναθεώρηση του άρθρου 101Α προς την κατεύθυνση της μείωσης της απαιτούμενης πλειοψηφίας στη Διάσκεψη των Προέδρων της Βουλής για την επιλογή των μελών των Ανεξαρτήτων Διοικητικών Αρχών, τότε δεν θα μπορεί η δεύτερη Βουλή να αναθεωρήσει το ίδιο άρθρο αναθέτοντας την επιλογή στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

Η άποψη αυτή περί δέσμευσης της δεύτερης από την πρώτη Βουλή δεν νομίζω ότι μπορεί να γίνει δεκτή. Κατ' αρχάς, μία τέτοια δέσμευση δεν προκύπτει ούτε από το συνταγματικό κείμενο, αλλά ούτε και από την ΑΕΔ 11/2003. Η απόφαση αυτή απλώς δέχθηκε, παρεμπιπτόντως και χωρίς ιδιαίτερη ανάλυση, ότι γενικώς τα δικαστήρια ελέγχουν την τήρηση της κατά το Σύνταγμα αναθεωρητικής διαδικασίας. Απέρριψε όμως τον ισχυρισμό ότι η δεύτερη Βουλή (του 2000) δεν τήρησε τις κατευθύνσεις της πρώτης Βουλής (του 1996) ως προς το θέμα του επαγγελματικού ασυμβιβάστου των βουλευτών «προεχόντως» επειδή στην απόφαση της πρώτης Βουλής οι αναθεωρητέες διατάξεις καθορίστηκαν «μόνον αριθμητικά χωρίς οποιοδήποτε λεκτικό περιορισμό». Η λέξη «προεχόντως» σημαίνει ότι ο ίδιος ισχυρισμός θα μπορούσε ενδεχομένως να απορριφθεί από το ΑΕΔ και για άλλο λόγο. Ετσι, το δικαστήριο δεν έλαβε σαφή θέση ως προς το εάν η δεύτερη Βουλή θα δεσμευόταν εάν υπήρχαν λεκτικές διατυπώσεις της πρώτης Βουλής του τύπου «να

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

αναθεωρηθεί το άρθρο τάδε προς την κατεύθυνση τάδε». Η άποψη ότι η πρώτη Βουλή δεσμεύει με τις κατευθύνσεις της τη δεύτερη Βουλή και ότι στις ψηφοφορίες στην πρώτη Βουλή θα πρέπει να έχουμε λεκτικές διατυπώσεις, αντιμετωπίζει πολύ σημαντικές πρακτικές δυσχέρειες. Με δεδομένο ότι απαιτείται στην πρώτη Βουλή πλειοψηφία τουλάχιστον 151 βουλευτών, ανακύπτει το ερώτημα τι θα συμβεί λ.χ. στην περίπτωση που 120 βουλευτές ψηφίσουν για την αναθεώρηση μιας συνταγματικής διάταξης προς μια κατεύθυνση και 130 βουλευτές ψηφίσουν την αναθεώρηση της ίδιας διάταξης αλλά προς την αντίθετη κατεύθυνση. Θα μπορούμε τότε να προχωρήσουμε στη δεύτερη φάση της διαδικασίας αναθεώρησης ή όχι; Άλλος όμως είναι ο κύριος λόγος για τον οποίο η δεύτερη Βουλή δεν μπορεί να δεσμεύεται από τις κατευθύνσεις της πρώτης Βουλής. Ο λόγος αυτός δεν είναι άλλος από την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης Βουλής μεσολαβούν εκλογές, δηλαδή ο λαός, και κανένας δεν μπορεί να στερήσει από τον λαό τη δυνατότητα να επιδοκιμάσει ή να αποδοκιμάσει τις συγκεκριμένες προτάσεις της πρώτης Βουλής. Αυτό είναι άλλωστε και το νόημα της παρεμβολής του εκλογικού σώματος ανάμεσα στις δύο Βουλές.

Πηγή: «Η Καθημερινή», 24/11/2018

Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί

Νίκος Κοτζιάς, τέως Υπουργός Εξωτερικών

Σε μια κοινοβουλευτική δημοκρατία, όπως η ελληνική, και με το συγκεκριμένο Σύνταγμα μπορεί να δημιουργηθεί αδιέξοδος προς την εκλογή του Προέδρου. Να μην μπορεί, δηλαδή, να συγκεντρώσει ο υποψήφιος τις απαιτούμενες 200 ψήφους βουλευτών (2/3 πλειοψηφία) στους δύο πρώτους γύρους, αλλά ούτε και τις απαιτούμενες 180 στον τρίτο (3/5 πλειοψηφία). Σύμφωνα με το σημερινό Σύνταγμα της χώρας, η υπέρβαση από αυτό το αδιέξοδο γίνεται μέσω εκλογών για νέα Βουλή, κάτι που στο παρελθόν δημιούργησε αστάθεια στο πολιτικό σύστημα. Από την άλλη, αν εκλεγόταν ο Πρόεδρος άμεσα με απλή πλειοψηφία από τη Βουλή, ο κίνδυνος θα ήταν να γίνει αυτός εκφραστής της κυβερνητικής πλειοψηφίας και μόνο και όχι εκφραστής μιας ευρύτερης συναίνεσης.

Είναι φανερό ότι οι πολιτικές δυνάμεις της χώρας αναζητούν, ορθώς κατά τη γνώμη μου, τρόπους αποσύνδεσης της εκλογής του Προέδρου από την «επιβίωση» της Βουλής που καλείται να τον εκλέξει. Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη πρόταση, αν η Βουλή δεν κατορθώσει να εκλέξει Πρόεδρο, τότε αντί να διαλυθεί προκηρύσσονται νέες βουλευτικές εκλογές και προχωρά η εκλογή Προέδρου από το εκλογικό σώμα, έστω και αν αυτό γίνει έπειτα από ορισμένους γύρους ψηφοφοριών εντός της Βουλής (ο ΣΥΡΙΖΑ προτείνει να αυξηθούν). Πρόκειται για μια διπλά λανθασμένη πρόταση:

Πρώτον, το πολιτικό σύστημα θα οδηγηθεί στο παράδοξο, να μην πω παράλογο, ο Πρόεδρος που δεν εκλέγεται από τη Βουλή, να έχει μεγαλύτερο κύρος και λαϊκή συγκατάθεση από εκείνον που εκλέγεται από αυτήν. Σε μια τέτοια περίπτωση, δηλαδή, ο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

Πρόεδρος που απέτυχε πολλαπλώς να εκλεγεί από τη Βουλή μπορεί να είναι Πρόεδρος μεγαλύτερης ισχύος από εκείνον που εκλέχθηκε από τη Βουλή. Η απαξίωση του Κοινοβουλίου είναι ολοφάνερη.

Το δεύτερο και θεμελιακό λάθος της παραπάνω πρότασης προκύπτει από τη μη κατανόηση πλευρών της πολιτικής ιστορίας της χώρας. Διότι, όποτε στην Ελλάδα υπήρξαν δύο νομιμοποιημένες αρχές, όπως εκλεγμένο Κοινοβούλιο και ταυτόχρονα μονάρχης, ή εκλεγμένος Πρόεδρος, καταγράφηκαν αρνητικές εξελίξεις εις βάρος της δημοκρατίας.

Πέρα από τα πιο πάνω σημειώνω και τα εξής: η μακρόσυρτη διαδικασία εκλογής Προέδρου, όπως προτείνεται από την κυβέρνηση, δίνει έδαφος και «επαρκή χρόνο» για συναλλαγές. Επιπλέον, ένας Πρόεδρος που αντλεί τη δύναμή του απευθείας από τον λαό, μπορεί εύκολα να αποτελέσει έναν αυτόνομο πόλο, μονοπρόσωπο και χωρίς υποχρέωση λογοδοσίας, σε μια «νέα» δυαδική εξουσία.

Σε μια συγκρουσιακή δημοκρατία, όπως είναι η ελληνική, που η κουλτούρα της συναίνεσης και της συνεννόησης είναι ακόμα περιορισμένη, το χειρότερο που θα μπορούσε να συμβεί θα ήταν να υπάρχουν δύο παράλληλα «νομιμοποιημένες» εξουσίες με αντίθετες μεταξύ τους αντιλήψεις και πολιτικό πρόγραμμα. Ας αναλογιστεί κανείς τι μπορεί να συμβεί στην Ελλάδα, με βάση την ιστορική μας πείρα, εάν βρεθούν αντιμέτωπες η κυβέρνηση και η κοινοβουλευτική της πλειοψηφία με έναν εκλεγμένο Πρόεδρο που συντάσσεται με την αξιωματική αντιπολίτευση ή, ακόμα χειρότερα, με τρίτους.

Είναι απαραίτητο, κατά συνέπεια, να αναζητηθεί κατά την επικείμενη αναθεώρηση του Συντάγματος μια λύση που θα αποσυνδέει τον βίο της Βουλής από την εκλογή του Προέδρου. Θα συμβάλει, δηλαδή, στην πολιτική σταθερότητα και θα αποτρέπει στον δυνατό βαθμό τις δυαρχίες και τη δυαδική εξουσία. Θα εκλέγει τον Πρόεδρο από ειδικό θεσμό και όχι απευθείας από το σύνολο του εκλογικού σώματος. Μια πραγματική λύση, που δεν θα οδηγεί σε κοινοβουλευτικές εκλογές, αλλά και ούτε σε προεδρικές. Μια τέτοια λύση θα μπορούσε να ήταν μια παραλλαγή του γερμανικού ή ιταλικού συστήματος, σύμφωνα με τις παραδόσεις της ιστορίας του ελληνικού δημοκρατισμού. Θα λαμβάνεται, δε, υπόψη ότι οι εκλεγμένες ελληνικές περιφερειακές αρχές δεν έχουν το κύρος, το βάρος και το εύρος των δικαιωμάτων/καθηκόντων των κρατιδίων της Γερμανίας.

Η πρότασή μου, καθώς και της κίνησης Πράττω στην οποία συμμετέχω, είναι η δημιουργία ενός «ειδικού θεσμού εκλογής προέδρου», με τη συμμετοχή (α) όλων των βουλευτών, (β) εκπροσώπων των Περιφερειών ίσο με το 1/3 του αριθμού των βουλευτών, (γ) εκπροσώπων των δήμων, ίσο με το 1/3 του αριθμού των βουλευτών και (δ) 101 πολιτών που θα προκύπτουν από κλήρωση στη βάση της ειδικής ελληνικής παράδοσης και ιδιαίτερα εκείνης της αθηναϊκής δημοκρατίας. Το σώμα αυτό, οι αριθμοί είναι ενδεικτικοί, θα έχει 601 μέλη και θα εκλέγει τον Πρόεδρο στον πρώτο γύρο με τα 2/3 των μελών του, στον δεύτερο με τα 3/5 και στον τρίτο με το 50%+1 αυτών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης

Βασιλική Χρήστου, Διδάκτωρ Συνταγματικού Δικαίου

Την κατατεθείσα πρόταση αναθεώρησης διατρέχουν, μεταξύ άλλων, δύο αλληλένδετες μεταξύ τους ιδέες: αφενός η αμεσότερη έκφραση του λαού στο πολίτευμα, αφετέρου, αναγκάιως, έστω και μη εμπρόθετα, η αποδυνάμωση της Βουλής κι εν γένει του αντιπροσωπευτικού συστήματος. Συνέπεια και των δύο είναι η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης της Κυβέρνησης και της Βουλής, κι εντέλει κάθε ευθύνης, καθώς δεν είναι νοητή η θεσμική απόδοση ευθύνης στον λαό. Η ευθύνη του λαού συγκεντρώνεται στις πραγματικές συνέπειες των επιλογών του και δεν αποτελεί μέρος του σχεδιασμού του πολιτεύματος.

Αναλυτικά:

Πρώτον, προτείνεται ο θεσμός του δημοψηφίσματος για κρίσιμο εθνικό θέμα ή για ψηφισμένο νομοσχέδιο πλέον μετά από λαϊκή πρωτοβουλία, δηλαδή μετά από συγκέντρωση ενός ελάχιστου αριθμού υπογραφών. Διευκολύνεται δηλαδή σημαντικά η προσφυγή σε δημοψήφισμα. Ακόμη και αν η κοινοβουλευτική πλειοψηφία θα μπορεί, σύμφωνα με την πρόταση, να μπλοκάρει ένα δημοψήφισμα, στην πράξη θα είναι δύσκολο, εάν έχει συγκεντρωθεί μεγάλος αριθμός υπογραφών. Άλλωστε, οι βουλευτές και η Κυβέρνηση, θεωρώ, θα έχουν λόγο να μην αναλαμβάνουν το πολιτικό κόστος δυσάρεστων ή δύσκολων επιλογών καλώντας οι ίδιοι τον λαό να προκαλέσει δημοψήφισμα. Έτσι αποδυναμώνεται η πολιτική ευθύνη της Κυβέρνησης και της Βουλής. Η δυνατότητα συχνής προσφυγής σε δημοψήφισμα αλλοιώνει τον θεσμό της αντιπροσώπευσης ως διαβουλευτικής διακυβέρνησης βάσει ενός συνολικού, με ορίζοντα τετραετίας πολιτικού προγράμματος. Αντίθετα, με το δημοψήφισμα ο λαός απευθύνει αποσπασματικές εντολές για συγκεκριμένα ζητήματα. Δεύτερον, διαγράφεται ο κίνδυνος, μέσω του προτεινόμενου θεσμού της εποικοδομητικής πρότασης δυσπιστίας, να αποδυναμωθεί περαιτέρω ο ρόλος της Βουλής. Αυτό σημαίνει, με δυο λόγια, ότι η Βουλή δεν θα μπορεί να καταψηφίσει μια Κυβέρνηση παρά μόνο αν μπορεί να εκλέξει άλλη Κυβέρνηση. Έτσι η Βουλή χάνει το μοναδικό αποτελεσματικό μέσο κοινοβουλευτικού ελέγχου, το οποίο διέθετε: την απειλή εκλογών (εφόσον δεν τελεσφορούσε η διαδικασία των διερευνητικών εντολών). Από την άλλη η Κυβέρνηση δεν απογυμνώνεται από τα όπλα της έναντι της Βουλής. Η δυνατότητα κυβερνητικής διάλυσης της Βουλής για σοβαρό εθνικό θέμα στο άρθρο 41 παρ. 2 Συντ. παραμένει. Έτσι οι βουλευτές, που εκλέγονται με σταυρό προτίμησης, άρα με μεγάλο κόστος προβολής, θα πρέπει να το ξανασκεφτούν, προτού αποφασίσουν να δυσανεστήσουν την Κυβέρνηση.

Τρίτον, προτείνεται η καθιέρωση του συστήματος της απλής αναλογικής με σκοπό, μεταξύ άλλων, να μπει «τέλος στις μονοκομματικές κυβερνήσεις» και κάθε κοινοβουλευτική ομάδα να «αποτελεί ανά πάσα στιγμή εν δυνάμει κυβερνητικό εταίρο», ενώ σε θέματα «εκτός κυβερνητικής συμφωνίας» να υπερψηφίζει όποιος προαιρείται. Η προσέγγιση αυτή εντείνει, νομίζω, το

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

χρονίζον μετά τον πόλεμο και τη γιγάντωση της εκτελεστικής εξουσίας πρόβλημα της ταύτισης της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας με την Κυβέρνηση, καθώς η πρόταση αναθεώρησης φαίνεται να επιδοκιμάζει την προοπτική ταύτισης της ίδιας της Βουλής με την Κυβέρνηση. Στη μεταπολίτευση η ρεαλιστική προσδοκία κάθε βουλευτή να γίνει υπουργός, λόγω του κατά κανόνα πολυάριθμου των μελών του υπουργικού συμβουλίου σε συνδυασμό με τη σταδιακή μείωση των μελών των κοινοβουλευτικών ομάδων λόγω της κρίσης του κομματικού συστήματος, υπονόμωσε το κοινοβουλευτικό έργο, μπορεί δε να φέρει μερίδιο ευθύνης για την κρίση.

Κατά τη γνώμη μου, είναι για τον λόγο αυτό πλέον αναγκαίο να θεσπιστεί ανώτατο όριο μελών υπουργικού συμβουλίου, ώστε να ανακοπεί η προσδοκία κάθε βουλευτή να γίνει μέλος της Κυβέρνησης, και να ενισχυθεί έτσι η ανεξαρτησία του βουλευτή. Η πρόταση αναθεώρησης κινείται στην αντίθετη κατεύθυνση: η προοπτική κάθε κοινοβουλευτικής ομάδας να μετέχει στην κυβέρνηση, λόγω του κατακερματισμού τον οποίον ευνοεί η απλή αναλογική, θα υπονομεύσει και τον ρόλο της αντιπολίτευσης, δηλαδή θα αποδυναμώσει έτι περαιτέρω τον κοινοβουλευτικό έλεγχο.

Η διάχυση της ευθύνης είτε προς τον θεσμικά ανεύθυνο λαό, είτε λόγω σύγχυσης των ρόλων Κυβέρνησης και αντιπολίτευσης, διαταράσσει τους μηχανισμούς λογοδοσίας και δημιουργεί για τον λόγο αυτόν προβλήματα στη δημοκρατική λειτουργία του αντιπροσωπευτικού συστήματος.

Πηγή: «Η Καθημερινή», 20/11/2018

Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση

Ακρίτας Καϊδατζής, Επίκουρος Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου ΑΠΘ, Γενικός Γραμματέας της κυβέρνησης

Τα κοινωνικά δικαιώματα του Συντάγματος είναι θεσμοποιημένες πολιτικές αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου, δηλαδή μηχανισμός μεταφοράς πόρων από τους πλουσιότερους στους φτωχότερους. Λέμε συχνά ότι τα κοινωνικά δικαιώματα συνίστανται σε παροχές του κράτους προς τους πολίτες. Αυτό είναι η μισή αλήθεια. Παροχές δεν υπάρχουν, αν δεν επιβληθούν φόροι και εισφορές. Το κράτος δεν έχει δικούς του πόρους, απλώς διαμεσολαβεί για την αναδιανομή του πλούτου που παράγει η κοινωνία. Κάθε μεταφορά πόρων προς κάποιους προϋποθέτει αφαίρεση πόρων από κάποιους άλλους.

Τα κοινωνικά δικαιώματα, στην πραγματικότητα, είναι επιτρεπτικοί κανόνες. Επιτρέπουν στον νομοθέτη να παρεμβαίνει στις οικονομικές σχέσεις, δηλαδή στην ελεύθερη λειτουργία της αγοράς, κατά τρόπο που θα μπορούσε να θεωρηθεί αντισυνταγματικός αν το Σύνταγμα δεν κατοχύρωνε κοινωνικούς σκοπούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση. Αν έχω υψηλό εισόδημα, καταβάλλω υψηλές εισφορές υγείας στο δημόσιο ασφαλιστικό σύστημα και λαμβάνω χαμηλές ή καθόλου παροχές, είτε επειδή είμαι υγιής και δεν τις χρειάζομαι είτε επειδή είμαι πλούσιος και, αν τις χρειαστώ, θα προτιμήσω να

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

τις αγοράσω από ιδιωτικούς παρόχους. Αν είμαι φτωχός και με κακή υγεία (συνήθως αυτά πηγαίνουν μαζί), καταβάλλω ελάχιστες ή καθόλου εισφορές στο δημόσιο σύστημα, από το οποίο λαμβάνω πολλαπλάσιας αξίας παροχές. Από μια «αγορακεντρική» σκοπιά, αυτό μοιάζει άδικο: τον πλούτο που παράγω τον μοιράζομαι με άλλους που δεν παράγουν. Είναι όμως μια «αδικία» που όχι μόνο την επιτάσσει το Σύνταγμά μας, αλλά και η οποία μας συγκροτεί ως κοινωνία.

Υπό το πρίσμα αυτό, το Σύνταγμα, με τα κοινωνικά δικαιώματα που κατοχυρώνει και τους κοινωνικούς σκοπούς που επιτάσσει, μοιάζει να κυριαρχεί πάνω στη λειτουργία της αγοράς. Υπάρχει βέβαια και η άλλη όψη. Είπαμε ότι, για να υλοποιήσει τα κοινωνικά δικαιώματα, ο νομοθέτης αναδιανέμει τον κοινωνικό πλούτο. Αυτό όμως προϋποθέτει ότι παράγεται τέτοιος πλούτος. Όσο αυξάνει ή μειώνεται η παραγωγή κοινωνικού πλούτου, τόσο μεγαλύτερη ή μικρότερη δυνατότητα έχει ο νομοθέτης να τον αναδιανείμει για κοινωνικούς σκοπούς. Επομένως, υλική προϋπόθεση του κοινωνικού κράτους είναι να λειτουργεί η αγορά, ώστε να παράγεται πλούτος. Ακριβώς πάνω σ' αυτή τη διαλεκτική σχέση κράτους και αγοράς έχει οικοδομηθεί το σύγχρονο κοινωνικό κράτος δικαίου.

Πηγή: «Η Καθημερινή», 18/11/2018

Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα

Γιώργος Δελλής, Καθηγητής Δημοσίου Δικαίου στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών

Το Σύνταγμα αποκρυσταλλώνει τους ύψιστους (στο εσωτερικό δίκαιο) κανόνες. Αποτυπώνει τις αξίες μιας κοινωνίας οργανωμένης σε κράτος και τα μέσα για την καλύτερη εξυπηρέτησή τους. Το πώς πρέπει να δρουν τόσο ο Δήμος όσο και η Αγορά. Ταυτόχρονα, είναι δημιουργήματα μιας πραγματικότητας – κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής–, προέκταση της οποίας αποτελούν και οι αγορές. Ουδείς τελεί υπεράνω της πραγματικότητας, εκτός εάν μιλάμε με όρους στείρας, νομικίστικης μεταφυσικής. Όπως όταν γίνεται επίκληση της υποτιθέμενης συνταγματικής υπεροχής απέναντι σε μια δαιμονοποιημένη εικόνα των «αγορών». Η συγκεκριμένη φαντασίωση αγνοεί αυτονόητες αλήθειες, όπως το ότι η αύξηση του πλούτου –συμπεριλαμβανομένου και εκείνου που θα αναδιανεμηθεί στο όνομα του συνταγματικού ιδανικού της κοινωνικής αλληλεγγύης– επιτυγχάνεται πιο αποτελεσματικά στον στίβο της ελεύθερης οικονομίας. Παραβλέπει, ακόμη, την ουσία της φιλελεύθερης δημοκρατίας, που κατοχυρώνει και το δικό μας Σύνταγμα. Διότι η Δημοκρατία και η Αγορά είναι δύο συγγενείς θεσμοί, από τη φύση τους ανοικτοί, οι οποίοι χρησιμοποιούν την ελεύθερη συμμετοχή και τον υγιή ανταγωνισμό ως καύσιμο για τη διενέργεια βέλτιστων επιλογών. Ο ρόλος του Συντάγματος είναι ακριβώς να διασφαλίσει τις συνθήκες για την ακώλυτη λειτουργία τους.

Σε ό,τι αφορά την ιδιωτική οικονομική δράση, το καταστατικό κείμενο της πολιτείας θέτει όρια και εργαλεία δημόσιας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

παρέμβασης ώστε να θεραπεύσει τις εγγενείς ατέλειες και ανεπάρκειες. Αλλά προέχων σκοπός του παραμένει η προαγωγή ενός συστήματος υγιούς αγοράς ως προέκτασης της ίδιας της ελευθερίας. Γι' αυτό τοποθετείται στην κορυφή της κανονιστικής πυραμίδας και όχι για να αντιπαρατεθεί φοβικά στο επιχειρείν, κραδαινόντας την αξιακή υπεροχή του. Ειδάλλως, θα καταστεί κενό γράμμα, συμπαρασύροντας στην ήττα του και τα συμφέροντα που εγγυάται με τα άρθρα του. Πόσο μάλλον σε μια εποχή στην οποία τα οικονομικά σύνορα έχουν καμφθεί περισσότερο από ποτέ, σχετικοποιώντας την εθνική κυριαρχία. Ειδικά για την Ελλάδα, η οποία ευτυχώς συμπλέει ακόμη με την Ε.Ε. –στην οποία η κοινωνική ευημερία επιδιώκεται μέσα από την ελεύθερη αγορά–, μια διαφορετική ανάγνωση του εθνικού Συντάγματος ή η διατύπωση «αγοραφοβικών» απόψεων σε μια πιθανή αναθεώρηση, υπερβαίνουν τα όρια της παραδοξολογίας.

Πηγή: «Η Καθημερινή», 18/11/2018

Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16

Άννα Διαμαντοπούλου, Πρόεδρος του Δικτύου για τη Μεταρρύθμιση στην Ελλάδα και την Ευρώπη, πρώην επίτροπος της Ε.Ε. και πρώην υπουργός

Την προηγούμενη εβδομάδα συμμετείχα στην Αθήνα σε δύο σημαντικά γεγονότα. Το πρώτο ήταν μια προσωπική συζήτηση, που οργάνωσε η διαΝΕΟσις με τον πρώην Φινλανδό πρωθυπουργό Εσκο Αχο, τον μεταρρυθμιστή πολιτικό που έβγαλε τη Φινλανδία από την οικονομική κρίση αλλάζοντας το παραγωγικό μοντέλο και το εκπαιδευτικό σύστημα. Το δεύτερο αφορούσε ένα διεθνές συνέδριο του Πανεπιστημίου της Λευκωσίας στην καρδιά της Αθήνα για το blockchain – μία νέα τεχνολογία, κατά την άποψή μου, εξίσου σημαντική με το Διαδίκτυο.

Η Φινλανδία είναι μία χώρα που το χειμώνα έχει είκοσι ώρες σκοτάδι και πάγο παντού. Έχει καταφέρει όμως να είναι πρώτη σε σειρά διεθνών κατατάξεων, από την πολιτική σταθερότητα μέχρι την εκπαίδευση και από την καινοτομία και το επιχειρηματικό περιβάλλον μέχρι την αντιμετώπιση της διαφθοράς και την υποδοχή των προσφύγων.

Αυτό που έγινε σαφές από το φινλανδικό υπόδειγμα είναι ότι η επιτυχημένη οικονομία και δημοκρατία προϋποθέτουν τολμηρές μεταρρυθμίσεις με μακροχρόνια επιμονή και συνέχεια. Σημασία έχουν το όραμα και η επιμονή του πολιτικού συστήματος και πώς αυτό εμπνέει την κοινωνία.

Η επιτυχία αυτής της μικρής χώρας των πάγων βασίστηκε σε τρία βασικά στοιχεία. Το πρώτο, είναι οι κανόνες δικαίου και οι θεσμοί, που διασφαλίζουν την κοινωνική κινητικότητα και τη θεσμική εμπιστοσύνη. Η Φινλανδία είναι η δεύτερη χώρα στην Ευρώπη όσον αφορά την εμπιστοσύνη των πολιτών στην πολιτική και τη Δικαιοσύνη και η πρώτη στην εμπιστοσύνη των πολιτών στην αστυνομία.

Το δεύτερο στοιχείο αφορά την εκπαίδευση. Η Φινλανδία έχει το πλέον αποκεντρωμένο και παραγωγικό εκπαιδευτικό σύστημα, με στενή σχέση σχολείων και αυτοδιοίκησης και στενή συνεργασία μεταξύ των πανεπιστημίων της, των ερευνητικών κέντρων και των

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλειπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

επιχειρήσεων (είναι πρώτη διεθνώς στη διασύνδεση πανεπιστημίων και ιδιωτικού τομέα).

Το τρίτο είναι ένα βασικό ιστορικό στοιχείο: η πολιτική συμφιλίωση, μετά τον δικό τους πόλεμο, που υπηρετήθηκε με σεβασμό από όλες τις παρατάξεις (κόκκινοι - λευκοί) και υλοποιήθηκε με συνεργασίες που δεν επέτρεπαν την ανατροπή πολιτικών από τη μία κυβέρνηση στην άλλη.

Στο συνέδριο για το blockchain, είδα ένα ιδιωτικό πανεπιστήμιο μιας μικρής νησιωτικής χώρας, με σημαντικά ανοικτά εθνικά ζητήματα, να τίθεται στην παγκόσμια πρωτοπορία μιας ανατρεπτικής νέας τεχνολογίας, η οποία επεκτείνεται ραγδαία σε τομείς όπως η ενέργεια, η βιομηχανία τροφίμων, τα κτηματολόγια, η εκπαίδευση, η πνευματική ιδιοκτησία κ.ά. Πρόκειται για έναν νέο κόσμο που «απειλεί» τους ενδιάμεσους φορείς, από τις τράπεζες μέχρι τα διεθνή νομικά γραφεία, και φαίνεται να εξασφαλίζει ασφάλεια και διαφάνεια στις οικονομικές και κοινωνικές συναλλαγές. Χιλιάδες άνθρωποι, στην πλειονότητά τους νέοι από πανεπιστήμια και επιχειρήσεις, αντάλλαζαν με ενθουσιασμό σκέψεις για τη νέα εποχή, με τις προοπτικές της αλλά και τους κινδύνους (π.χ. δραματική διεύρυνση της ανισότητας) και για τον ρόλο σε αυτήν εθνικών αρχών και διεθνών οργανισμών, πολιτικών και κομμάτων.

Ανάμεσα στον Βορρά και τον Νότο, η Ελλάδα έχει την ατυχία να έχει μία κυβέρνηση που ευτελίζει τους κανόνες δικαίου με την αποδοχή της καθολικής βίας, επιχειρεί να απονομιμοποιήσει όλους τους πολιτικούς της αντιπάλους με χυδαίο τρόπο, κρατά ζωντανά τα πάθη του εμφυλίου, απαξιώνει με πολιτικές και πρόσωπα τους θεσμούς και βεβαίως υποβαθμίζει στο πλαίσιο μιας αριστερής κρατικιστικής ιδεολογίας τα πανεπιστήμια. Αντιλαμβάνεται τα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα ως κρατικές υπηρεσίες και όχι ως δημόσιους οργανισμούς, αυτοδιοικούμενους και ανοιχτούς στον κόσμο. Η εθνική πυξίδα μαγνητίζεται από το παρελθόν.

Ο ρόλος των πανεπιστημίων, η σχέση τους με το διεθνές γίνεσθαι και τη δημόσια και ιδιωτική έρευνα, είναι το απόλυτο όπλο των μικρών χωρών απέναντι στον παγκόσμιο ανταγωνισμό. Στην πολιτική για τα πανεπιστήμια αποτυπώνονται θεμελιώδεις διαφορές μιας φιλελεύθερης, ανοικτής κοινωνίας με μία μη φιλελεύθερη, κλειστή φιλοσοφία.

Οι κανόνες δικαίου ευτελίζονται από τους «Ρουβίκωνες» και τον μη σεβασμό ανθρώπων και δημοσίων χώρων. Οι θεσμοί (πανεπιστήμιο, δικαιοσύνη, αστυνομία) ευτελίζονται επίσης από ωμές παρεμβάσεις και ποταπές ενέργειες, που εμποδίζουν την ανεξάρτητη λειτουργία τους και πλήττουν το κύρος τους.

Η κοινωνική κινητικότητα αφορά πια τη μαζική μετανάστευση εγκεφάλων στο εξωτερικό, χωρίς να υπάρχει στρατηγική για τον επαναπατρισμό τους. Η επιθυμητή σχέση δημόσιου και ιδιωτικού τομέα ναρκοθετείται σταθερά, με εχθροπάθεια και ξεπερασμένη ρητορική.

Όλα τα παραπάνω δεν αποτελούν χαρακτηριστικά αριστεράς ή δεξιάς πολιτικής. Είναι τα στοιχεία ενός παρωχημένου λαϊκισμού, που υπονομεύει το μέλλον της χώρας στον 21ο αιώνα.

Ενόψει της συνταγματικής αναθεώρησης, η αλλαγή του άρθρου 16

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

αφορά τόσο την καλύτερη λειτουργία των δημοσίων πανεπιστημίων όσο και τη λειτουργία μη κρατικών και ιδιωτικών. Είναι η μάχη για την Ελλάδα και τα παιδιά της – για μια χώρα που μπορεί και πρέπει να διεκδικήσει τη δική της πρωτιά στη νέα ψηφιακή εποχή των μεγάλων επαναστάσεων και αλλαγών.

Πηγή: «Η Καθημερινή», 18/11/2018

Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση

Πέτρος Ι. Παραράς, Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου, Επίτιμος Αντιπρόεδρος ΣτΕ

Χάρης Τσιλιώτης, Επίκουρος Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ο δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω κ. Χρ. Κουτσουνάσιος, με κείμενό του που δημοσιεύθηκε στην «Καθημερινή» (30.10.2018) αντικρούει, ως «εσφαλμένη και πλημμελής», τη νομική άποψη που διατυπώσαμε στην ίδια εφημερίδα (25.10.2018), ότι δηλαδή η επέκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης απαιτεί νόμο που ψηφίζεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, όπως ρητώς ορίζει το Σύνταγμα (άρθρ. 27 παρ. 1), άρα για την επέκταση αυτή αποκλείεται η νομοθετική εξουσιοδότηση (βλ. Αργ. Φατούρος, in Ιωάννου/Οικονομίδη κλπ., «Δημ. διεθνές δίκαιο», 1990, σελ. 72-73, Αντ. Μπρεδήμας και άλλοι πλήρως καταξιωμένοι στο διεθνές δίκαιο).

Ο αντίλογος στα επιχειρήματά του συνοψίζεται ως εξής:

1. Με το «Άρθρο Πρώτο» του ν. 2321/1995 ορίζεται ότι: «Κυρώνεται, και έχει την ισχύ που ορίζει το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος, η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας... της οποίας το κείμενο σε πρωτότυπο στην αγγλική και σε μετάφραση στην ελληνική έχουν ως εξής:...». Ολοκληρώνονται δε τα κείμενα αυτά στο τέλος του «Άρθρου Πρώτου».
2. Στη συνέχεια, η Βουλή ψήφισε το επόμενο «Άρθρο Δεύτερο» του ν. 2321/1995 – που δεν είναι το άρθρο 2 της Σύμβασης, όπως εσφαλμένα γράφει ο Χρ. Κ. – το περιεχόμενο του οποίου, έτσι, είναι εκτός του κειμένου της Σύμβασης και εδώ πράγματι ορίζεται ότι: «Η Ελλάδα έχει το αναφαίρετο δικαίωμα, κατ' εφαρμογή του άρθρου 3 της κυρουμένης Συμβάσεως, να επεκτείνει σε οποιονδήποτε χρόνο το εύρος της χωρικής θάλασσας μέχρι αποστάσεως 12 ν.μ... με προεδρικά διατάγματα μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου».
3. Εντεύθεν, το «Άρθρο Δεύτερο» περιέχει την εξουσιοδοτική διάταξη που δεν έχει βέβαια υπερνομοθετική ισχύ, αφού δεν αποτελεί περιεχόμενο της Σύμβασης, είναι όμως διάταξη τυπικού νόμου που πρέπει αυτονοήτως να είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα. Άρα, η εξουσιοδοτική αυτή διάταξη είναι αντισυνταγματική, διότι αντιβαίνει στο άρθρ. 27 παρ. 1Σ και δεν μπορεί να εφαρμοσθεί. Άλλωστε, ο κανόνας της «διαδικαστικής αυτονομίας» (βλ. Eug. Prénédougou, “Autonomie procedurale”, 1999) κατά τη μεταφορά δικαίου στην εσωτερική έννομη τάξη ισχύει, εφόσον δεν αντιβαίνει στο Σύνταγμα.
4. Στην ακραία δε περίπτωση – που κανένας έγκριτος νομικός δεν υποστηρίζει – ότι το «Άρθρο Δεύτερο» εντάσσεται στη Σύμβαση

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ενα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

και, άρα, έχει υπερνομοθετική ισχύ κατ' άρθρο 28 παρ. 1 Σ, υπενθυμίζεται ότι πράγματι οι κυρωμένες συμβάσεις έχουν υπερνομοθετική μεν, πλην υποσυνταγματική ισχύ, άρα υπερισχύει και εδώ η ρύθμιση του άρθρου 27 παρ. 1Σ και όχι η όποια εξουσιοδότηση σε όποιο συμβατικό κείμενο και αν εντάσσεται.

5. Εκπλήσσει η αποστροφή ότι, εφόσον η εξουσιοδότηση «του άρθρου 2 της Σύμβασης υιοθετήθηκε με συντριπτική πλειοψηφία (πάνω από 200 βουλευτές)», άρα είχε λάβει την έγκριση και της απόλυτης πλειοψηφίας του Κοινοβουλίου (151) που απαιτεί το άρθρο 27 παρ. 1Σ. Δηλαδή, ο κ. Χρ. Κ. υποστηρίζει την καινοφανή νομικά άποψη ότι «εξουσιοδοτική διάταξη» σε νόμο που υπερψηφίσθηκε από τα δύο τρίτα της Βουλής υπερισχύει του ως άνω άρθρου του Συντάγματος!

6. Με το Άρθρο 3 της Σύμβασης κρίνεται ότι το «Κάθε Κράτος έχει το δικαίωμα να καθορίσει το εύρος της χωρικής του θάλασσας. Το εύρος αυτό δεν υπερβαίνει τα 12 ναυτικά μίλια...». Η «διαδικασία» όμως για τον ως άνω καθορισμό δεν προβλέπεται από τη Σύμβαση, έτσι το κάθε κράτος είναι ελεύθερο να την θεσπίσει σύμφωνα με το εσωτερικό του δίκαιο. Σε μας απαιτείται έκδοση τυπικού νόμου, δια του οποίου θα υλοποιηθεί η ευχέρεια που μας παρέχει η Σύμβαση, δηλαδή η διεύρυνση της αιγιαλίτιδας ζώνης που σημαίνει την επέκταση, το πρώτον, των συνόρων του κράτους σε τμήμα της θάλασσας. Δεν είναι λοιπόν σωστή η άποψη ότι αρκεί το διάταγμα, αφού «προβαίνει στην τυπική ολοκλήρωση μιας ήδη εγκριθείσας μεταβολής της επικρατείας (της Ελλάδας) από το 1995».

7. Από τα ανωτέρω καταφαίνεται ότι, αντιθέτως, ήσαν «εσφαλμένες και πλημμελείς» οι αιτιάσεις του Χρ. Κ., τις οποίες επικαλέσθηκε για να αντικρούσει τις θέσεις μας, ο οποίος, άλλωστε, δεν φαίνεται να έχει και ιδιαίτερη εκτίμηση προς το Σύνταγμα, αφού χαρακτηρίζει το όλον άρθρο 27 Σ ως “τυπολατρικό”.

8. Ελλείψει χώρου δεν αναφερθήκαμε, στο προηγούμενο κείμενό μας, και στις παραπάνω επισημάνσεις που τώρα όμως έπρεπε να αναλύσουμε σαν μορφή διδασκαλίας, κατά κάποιο τρόπο, και γι' αυτό ευχαριστούμε τον κ. Χρ. Κ. για το ερέθισμα που μας πρόσφερε. Τελικά, η υπεράσπιση του πρώην Υπ. Εξωτερικών δεν έγινε και από το πιο κατάλληλο πρόσωπο. Άλλωστε, και ο Άρειος Πάγος δεν ασχολείται με εξειδικευμένα ζητήματα δημοσίου δικαίου.

Πηγή: «Η Καθημερινή», 15/11/2018

Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο

Θάνος Παπαϊωάννου, Δρ. Εργατικού Δικαίου, πρώην γενικός γραμματέας της Βουλής (2009-2015)

Όταν το 1963 ο Γ. Παπανδρέου ανέλαβε την πρωθυπουργία, προέβη σε μία σειρά παροχών, μεταξύ των οποίων και ο διπλασιασμός των αποδοχών των δικαστών. Λίγους μήνες μετά, οι βουλευτές επωφελήθηκαν από την αύξηση αυτή και ψήφισαν διάταξη με την οποία η βουλευτική αποζημίωση εξομοιώθηκε με τον μισθό «ανώτατου δικαστικού».

Το 1975, η Αναθεωρητική Βουλή υιοθέτησε το Ζ΄ Ψήφισμα στο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

οποίο περιλαμβάνονταν και η ρύθμιση του 1964. Έτσι, διαμορφώθηκε μια συνταγματικής δεσμευτικότητας ρύθμιση ότι οι βουλευτές λαμβάνουν αποζημίωση ίση με του προέδρου του Αρείου Πάγου. Στη δεκαετία του 1980, τα ελληνικά δικαστήρια ερμήνευσαν τη διάταξη αυτή από την άλλη πλευρά και αποφάνθηκαν ότι οι αποδοχές του προέδρου του Αρείου Πάγου ταυτίζονται με αυτές των βουλευτών. Έκτοτε, κάθε φορά που οι βουλευτές ψήφισαν κάποια αύξηση ή ειδική μισθολογική/φορολογική διάταξη, οι δικαστές διεκδικούσαν με προσφυγές στα δικαστήρια την επέκτασή της σε εκείνους. Και συνηθέστατα το επετύγχαναν.

Επιπλέον, κάθε φορά που ορίζονταν υψηλές αποδοχές σε υψηλόβαθμους επικεφαλής ΔΕΚΟ, φορέων του Δημοσίου κ.λπ. εγείρονταν δικαστικές διεκδικήσεις εξομοίωσης των αποδοχών τους με τις αποδοχές αυτών των αξιωματούχων. Και συνηθέστατα, και αυτές οι δικαστικές διεκδικήσεις ευδοκίμοιαν.

Αποκορύφωμα αποτέλεσε η απόφαση του λεγόμενου Μισθοδικείου το 2006 που επικαλούμενη τις αποδοχές του προέδρου της ΕΕΤΤ, επέφερε αυξήσεις σε χιλιάδες δικαστικούς, κοστίζοντας εκατοντάδες εκατομμύρια ευρώ και παραγνωρίζοντας τη διαφορετικότητα των δύο περιπτώσεων: η θητεία του προέδρου της ΕΕΤΤ είναι ολιγόχρονη, ενώ οι δικαστικοί έχουν, και ορθά, εξασφαλισμένη σταδιοδρομία από την είσοδό τους στο δικαστικό σώμα μέχρι το συνταγματικά καθοριζόμενο όριο συνταξιοδότησης.

Στα χρόνια της κρίσης, όμως, οι δημοσιονομικές παρεμβάσεις των δικαστηρίων επεκτάθηκαν. Διαισθανόμενα ότι δεν θα μπορούσαν να δείξουν ευαισθησία μόνο για τις περικοπές στις αποδοχές των ίδιων των δικαστών, άρχισαν να ανατρέπουν τη μισθολογική πολιτική των εκάστοτε κυβερνήσεων σχετικά με τους λειτουργούς των ειδικών λεγόμενων μισθολογίων. Κάπου εκεί άρχισαν και οι αποφάσεις για τα δώρα Χριστουγέννων και Πάσχα, ενώ κρίθηκαν σε πολλές περιπτώσεις αντισυνταγματικές και οι μειώσεις συντάξεων. Όλες αυτές οι εξελίξεις επικροτούνταν στα τηλεπαράθυρα από τους συνήθεις λαϊκιστές συνταματολόγους και τους συνταματολογούντες λαϊκιστές, αρκετοί από τους οποίους στη συνέχεια ανέλαβαν σημαντικά αξιώματα.

Ο καθένας μπορεί να κρίνει αρνητικά τη μία ή την άλλη μισθολογική ή ασφαλιστική πολιτική. Προσωπικά θεωρώ εξοντωτικό τον συνδυασμό των ασφαλιστικών εισφορών του νόμου Κατρούγκαλου με την αυξανόμενη φορολογία. Η πολιτική, όμως, κάθε κυβέρνησης κρίνεται από το εκλογικό σώμα στις εθνικές εκλογές. Αλλά και ανάμεσα στις εκλογές μπορεί να επηρεαστεί από τη Βουλή, τις κινητοποιήσεις και τις απεργίες. Το Σύνταγμα έχει προβλέψει αυτά τα μέσα επίδρασης στις κυβερνητικές αποφάσεις. Την τελική, όμως, απόφαση την αναθέτει στην εκάστοτε εκλεγμένη κυβέρνηση, που γνωρίζει όλα τα δεδομένα, τη σχέση δαπανών και εσόδων, τη δυνατότητα δανεισμού και την εξέλιξη των μεγεθών του ασφαλιστικού συστήματος στο μέλλον. Και οι αποφάσεις της ισχύουν έναντι όλων.

Εκείνο που δεν προβλέπεται σε ένα κοινοβουλευτικό σύστημα είναι η ανάθεση της μισθολογικής και ασφαλιστικής πολιτικής στα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

δικαστήρια. Οι δικαστές γνωρίζουν μόνο τα δεδομένα μιας υπόθεσης και επ’ αυτής κρίνουν. Το εάν μια περικοπή μισθού ή σύνταξης ξεπερνάει τα όρια που μπορεί να δεχθεί η κοινωνική ευαισθησία των δικαστών, μικρή συνταγματική αξία έχει. Αποφάσεις που ανατρέπουν μια συνολική μισθολογική ή συνταξιοδοτική πολιτική έχουν ένα κόστος που από κάπου θα πρέπει να καλυφθεί: είτε από δανεισμό είτε από επιπλέον φορολογία.

Τα δύσκολα διλήμματα που θέτει η χάραξη πολιτικής στον χώρο των μισθών του Δημοσίου και των συντάξεων είναι τόσο περίπλοκα ώστε φενακιζόμαστε εάν πιστεύουμε ότι μπορούν να λυθούν με δικαστικές αποφάσεις και με επίκληση διατάξεων του Συντάγματος. Οι διατάξεις αυτές είναι χρήσιμες ως πολιτικές διακηρύξεις. Αλλά δεν μπορούν να αποτελούν νομικό εφελθτήριο για δικαστικό ακτιβισμό σε θέματα από τα οποία κρίνονται η οικονομική βιωσιμότητα της χώρας αλλά και η ευημερία άλλων κοινωνικών ομάδων, που δεν εμπλέκονται σε μια δίκη, και που συνήθως είναι αυτές που πληρώνουν τελικά τον λογαριασμό.

Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο και οι συνταγματικές διατάξεις δεν παράγουν εθνικό πλούτο. Ο πλούτος παράγεται από τη συλλογική παραγωγική διαδικασία και το ευνοϊκό γι’ αυτήν περιβάλλον που πρέπει να δημιουργεί η πολιτεία. Όσο γρηγορότερα γίνει αντιληπτή αυτή η αλήθεια τόσο το καλύτερο. Μέχρι τότε, θα κατανέμουμε την οικονομική μας μίζερια. Προς βλάβην της χώρας αλλά και του κύρους των δικαστηρίων, που κατά τα άλλα έχουν δείξει απτά δείγματα της ευθυκρισίας τους και της υπευθυνότητας με την οποία αποφαίνονται σε δύσκολες υποθέσεις.

Πηγή: «Η Καθημερινή», 12/11/2018

Εξουσίες «υπό όρους» στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας

Γιώργος Τσεμπελής, Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης, κάτοχος της έδρας Anatol Rapoport στο Πανεπιστήμιο του Μίσιγκαν (ΗΠΑ)

Πληθώρα προτάσεων συνταγματικής αναθεώρησης εστιάζουν στον διαχωρισμό της εκλογής Προέδρου Δημοκρατίας από τον εκλογικό κύκλο. Υπάρχουν προτάσεις για άμεση εκλογή του Προέδρου, είτε μόνιμα – όπως στα ημιπροεδρικά καθεστώτα σαν της Γαλλίας, της Αυστρίας, της Ρωσίας και άλλων πρώην κομμουνιστικών χωρών – είτε υπό όρους, σε περίπτωση αδυναμίας της Βουλής να επιλέξει Πρόεδρο με την απαιτούμενη ενισχυμένη πλειοψηφία.

Αυτή καθαυτή η ιδέα της αποσύνδεσης εκλογής Προέδρου από την προκήρυξη εκλογών είναι βάσιμη, διότι ένας υπερκομματικός παράγων δεν πρέπει να χρησιμοποιείται σαν πολιτικό όπλο. Και ακόμα γενικότερα, η σπλοποίηση θεσμών υπονομεύει τον σεβασμό που θα έπρεπε να εμπνέουν σε μια δημοκρατία (σκεφτείτε, για παράδειγμα, πολιτικές παρεμβάσεις στη Δικαιοσύνη).

Μπορούμε όμως να αποσυνδέσουμε την εκλογή Προέδρου από τον πολιτικό κύκλο, αν σε περίπτωση αδυναμίας συγκέντρωσης των 180 ψήφων στην τρίτη ψηφοφορία της Βουλής τής δώσουμε τη δυνατότητα να εκλέγει Πρόεδρο με μια τέταρτη ψηφοφορία

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

όπου 151 ψήφοι καθορίζουν το αποτέλεσμα.

Άλλοι αναλυτές προσπαθούν να μειώσουν τις «υπερεξουσίες» του πρωθυπουργού, με διεύρυνση των εξουσιών του Προέδρου της Δημοκρατίας. Μέσα σ' αυτό το σκεπτικό προβάλλει πολλές φορές (αλλά όχι απαραίτητα) η απευθείας εκλογή του Προέδρου. Ομως η απευθείας εκλογή συνεπάγεται την άσκηση των εξουσιών που ανατίθενται στον Πρόεδρο από το Σύνταγμα, με την πιθανή μετατροπή πολιτικών συγκρούσεων σε θεσμικές: τι γίνεται αν εκλεγμένος Πρόεδρος αρνηθεί να υπογράψει Προεδρικό Διάταγμα;

Στην πρώτη «συγκυβέρνηση» Δεξιάς και Αριστεράς στη Γαλλία το 1986, ο πρωθυπουργός Σιράκ αναγκάστηκε να στέλνει τις κυβερνητικές αποφάσεις που ο Πρόεδρος Μιτεράν αρνείτο να υπογράψει στη Βουλή να ψηφίζονται σαν νόμοι. Κατά τη γνώμη μου μια θεσμική δυαρχία δεν θα μεταφυτευόταν πολύ καλά στην ελληνική πολιτική σκηνή και θα αναμόχλευε επώδυνες μνήμες, όπως της σύγκρουσης του Γ. Παπανδρέου με το Παλάτι – για να αναφερθούμε σε νεότερη Ιστορία.

Αντί λοιπόν να δίνουμε εξουσίες στον Πρόεδρο που να υπονομεύουν το πολιτικό σύστημα, καλύτερα θα ήταν να αυξήσουμε τις εξουσίες του με τρόπους που να βοηθούν στην επίλυση προβλημάτων. Σύμφωνα μ' αυτό το σκεπτικό θα ήθελα να προτείνω δύο τρόπους ενδυνάμωσης του Προέδρου σε περιπτώσεις που το πολιτικό σύστημα παρουσιάζει μειωμένη αποτελεσματικότητα: Α. Τη δημιουργία κυβέρνησης και Β. Τη δημιουργία ανεξάρτητων αρχών. Και οι δύο αυτές εξουσίες είναι «υπό όρους», δηλαδή ο Πρόεδρος θα τις αναλαμβάνει μόνο σε περίπτωση αποτυχίας των άλλων υπάρχοντων μηχανισμών.

Α) Δημιουργία κυβέρνησης.

Ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας έχει τις λιγότερες δικαιοδοσίες από οποιοδήποτε άλλον ομόλογό του στην Ευρώπη. Η συνήθης διαδικασία μετά τις εκλογές είναι η εξής: ο αρχηγός κράτους συνομιλεί με τους αρχηγούς κομμάτων και άλλες πολιτικές προσωπικότητες και καταλήγει στην ανάθεση διερευνητικής εντολής σχηματισμού κυβέρνησης σε κάποια πολιτική προσωπικότητα (συνήθως στον αρχηγό ή σημαντικό παράγοντα ενός μεγάλου και/ή κεντρικού κόμματος ώστε να υπάρξει κυβερνητική πλειοψηφία). Σε περίπτωση αποτυχίας η διαδικασία επαναλαμβάνεται και ο Πρόεδρος αναθέτει τη διερευνητική εντολή σε άλλο πρόσωπο. Εξάριση απ' αυτή τη διαδικασία παρουσιάζει η Γερμανία, όπου αν η διαδικασία διερευνητικής εντολής αποτύχει, ο Πρόεδρος χάνει τη δικαιοδοσία να συμμετάσχει στην επιλογή εναλλακτικής λύσης, και η πρωτοβουλία μεταφέρεται στην ίδια τη Βουλή. Οι δικαιοδοσίες του Γερμανού Προέδρου είναι σοβαρά μειωμένες σε σχέση με τον Ιταλό ομόλογό του.

Ο Έλληνας Πρόεδρος έχει ακόμα λιγότερες δικαιοδοσίες και η επιρροή του στον σχηματισμό κυβέρνησης είναι σχεδόν μηδενική. Το άρθρο 37 του Συντάγματος καθορίζει με ποια σειρά θα δει ο Πρόεδρος τους πολιτικούς αρχηγούς, σε ποιον θα αναθέσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, για πόσο θα κρατήσει η κάθε φάση διερεύνησης. Για παράδειγμα, αν μια συμμαχία μεταξύ κομμάτων είναι πιθανή υπό τον όρο ότι ο αρχηγός ενός εξ αυτών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

www.cecl.gr

Επικοινωνία: centre@cecl.gr

δεν θα είναι στην κυβέρνηση, ή πρωθυπουργός δεν θα είναι ο αρχηγός του πρώτου ή δεύτερου κόμματος (όπως στη σημερινή αλλά και σε πολλές άλλες κυβερνήσεις της Ιταλίας) ο Έλληνας Πρόεδρος δεν έχει καμία δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλιών.

Η αναθεώρηση του άρθρου 37 σύμφωνα με τα πρότυπα άλλων κοινοβουλευτικών δημοκρατιών θα αυξήσει τις δικαιοδοσίες του Προέδρου δίνοντάς του τη δυνατότητα να βοηθήσει την πολιτική κατάσταση «υπό όρους». Ποιοι είναι οι όροι; Αν ένα κόμμα έχει πλειοψηφία εδρών, βοήθεια δεν χρειάζεται. Αν δύο ή τρία κόμματα έχουν προεκλογικό συνασπισμό και πάρουν πλειοψηφία, η βοήθεια είναι περιττή. Αν δύο ή τρία κόμματα την επομένη των εκλογών συμφωνήσουν σε συνασπισμό πριν καν κληθούν από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (όπως ΣΥΡΙΖΑ και ΑΝΕΛ στις τελευταίες εκλογές), πάλι προεδρική παρέμβαση δεν είναι αναγκαία.

Β) Διορισμός ανεξάρτητων αρχών.

Η απαιτούμενη πλειοψηφία είναι απαγορευτική όπως έχει δείξει η πρόσφατη Ιστορία. Εκτός από τη μείωση του απαραίτητου ποσοστού, έχω προτείνει την αλλαγή του εκλογικού συστήματος με την εισαγωγή πολλαπλών ψήφων. Το κάθε μέλος του εκλογικού σώματος θα έχει έναν συγκεκριμένο αριθμό ψήφων (πάνω από τις μισές του αριθμού των μελών της ανεξάρτητης αρχής) προς διάθεση σε διαφορετικούς υποψηφίους. Με αυτόν τον τρόπο ο κάθε ψηφοφόρος θα επιλέγει υποψηφίους πέραν του δικού του κόμματος (λεπτομέρειες για την εκλογική διαδικασία <http://www.kathimerini.gr/780069/opinion/epikairothta/politikh/h-pollaplh-yhfos-lysh-se-polla-politika-provlihmata>).

Αυτό που θα ήθελα να προσθέσω στο παρόν, είναι ότι αν αυτή η διαδικασία δεν αποδώσει αποτελέσματα, η ανάδειξη των ανεξάρτητων αρχών θα μετατίθεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Αυτή είναι μια ακόμα επέκταση των αρμοδιοτήτων του Προέδρου, αλλά υπό όρους: ισχύει μόνον αν αποτύχουν οι άλλες διαδικασίες. Ταυτόχρονα, αυτός ο μηχανισμός ασκεί πίεση στο εκλογικό σώμα για την ανάδειξη των ανεξάρτητων αρχών ώστε να μην αποτύχει στην εκπλήρωση του έργου του.

Συμπερασματικά, αυτοί οι δύο μηχανισμοί αυξάνουν τις δικαιοδοσίες του Προέδρου, αλλά με τρόπους που βοηθούν το πολιτικό σύστημα αντί να το ανταγωνίζονται.

Πηγή: «Το Βήμα», 11/11/2018

Στη χώρα των λωτοφάγων

Γιώργος Σωτηρέλης, Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Γιώργος Σωτηρέλης, Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Οι καθυστερημένες αναθεωρητικές προτάσεις του προέδρου της ΝΔ περιέχουν αναμφίβολα ενδιαφέροντα σημεία. Ωστόσο, η συνολική εικόνα είναι μάλλον απογοητευτική και πάντως αναντίστοιχη με τις προκλήσεις των καιρών. Πέρα από το ότι επανέλαβε άκριτα την αποκαρδιωτική θέση του για μια αναθεώρηση «πάρτα όλα», αναλώθηκε εν πολλοίς σε τροποποιήσεις είτε ατυχείς είτε εμφανώς μονομερείς είτε συνταγματικά ανούσιες και εν τέλει περιττές. Ειδικότερα:

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

1. Θετική είναι η πρόταση για αλλαγή της διαδικασίας αναθεώρησης του Συντάγματος, με κατάργηση της προβλεπόμενης πενταετίας για να εκκινήσει η επόμενη, αν και κατά την άποψή μου προτιμότερη είναι η ριζικότερη λύση, δηλαδή η ολοκλήρωσή της σε μία μόνο Βουλή.

2. Θετικές κατ'αρχήν –αλλά επιφυλάσσομαι να δω την εξειδίκευσή τους– είναι και οι προτάσεις για περιορισμό των λόγων πρόωρης διάλυσης της Βουλής και για την απεμπλοκή της Βουλής από δικαστικές λειτουργίες (ασυλία βουλευτών και ευθύνη υπουργών). Επίσης θετική είναι και η πρόταση η τοπική αυτοδιοίκηση να αναλάβει νέες αρμοδιότητες και «δικούς της αυτοτελείς πόρους», η οποία βέβαια ηχεί και σαν καθυστερημένη αυτοκριτική για την – αντίθετη με το ισχύον Σύνταγμα– πρόσφατη εξαγγελία του να μεταφερθεί «η αρμοδιότητα για τον ΕΝΦΙΑ από το κεντρικό Κράτος στους Δήμους»...

3. Ατυχής, αντίθετα, είναι η πρόταση για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τόσο ως προς την μη αναβάθμισή του με επαναφορά ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων (πλην της σύγκλησης του Συμβουλίου Αρχηγών) όσο και ως προς την άμεση εκλογή του, αν δεν συγκεντρωθούν τα 3/5 (βλ. αναλυτικότερα Νέα 3/11).

4. Εμφανώς μονομερής είναι η πρόταση για «ιδιωτικά» –και όχι «μη κρατικά και μη κερδοσκοπικά»– Πανεπιστήμια, τα οποία μάλιστα δεν θα υπάγονται στην ίδια εποπτεία με τα δημόσια αλλά σε μια Ανεξάρτητη Αρχή, με ορατό τον φόβο για επανάληψη του φαινομένου της ασύδοτης ιδιωτικής ραδιοτηλεόρασης (την οποία δεν απέτρεψε δυστυχώς στο παρελθόν –αλλά ούτε και σήμερα αποτρέπει, ως προς την ραδιοτηλεοπτική προπαγάνδα– το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης...).

5. Ακόμη πιο προβληματική είναι η διαφωνία ακόμη και με την συμβιβαστική (και συμβιβασμένη...) πρόταση του ΣΥΡΙΖΑ για τις σχέσεις Κράτους – Εκκλησίας, παρότι η πραγματικότητα βοά (με πιο πρόσφατο παράδειγμα την εκτρωματική απόφαση του ΣΤΕ για τα θρησκευτικά) ότι οι ισχύουσες διατάξεις ερμηνεύονται υπό θεοκρατικό πρίσμα και άρα πρέπει επιτέλους να αναθεωρηθούν. Πρόκειται για μια ψοφοδεή και «θρησκοθήλη» στάση – αντίστοιχη με αυτήν όλων των προκατόχων του– η οποία αδικεί τον κ. Μητσοτάκη και αποδεικνύει ότι η ΝΔ εξακολουθεί να είναι, με εξαίρεση τα οικονομικά, ένα «γιαλαντζί» φιλελεύθερο κόμμα...

6. Όλες οι άλλες προτάσεις είναι μια ζωντανή διάψευση της αρχικής εξαγγελίας του για «λιτό Σύνταγμα». Πρόκειται για μια σειρά τροποποιήσεων διακηρυκτικού χαρακτήρα, οι οποίες είναι προφανές ότι προσφέρονται μόνο για προεκλογική χρήση, διότι στην πραγματικότητα αφορούν τον κοινό νομοθέτη και όχι το Σύνταγμα. Επιπλέον, δε, για πολλές από αυτές ο πρόεδρος της ΝΔ νομίζει –όπως και ο πρωθυπουργός άλλωστε– ότι απευθύνεται σε χώρα λωτοφάγων. Τι αξιοπιστία έχει, για παράδειγμα, η τόση έμφαση στην αξιοκρατία και την αξιολόγηση, όταν βαρύνεται με τόσο φατριαστικές επιλογές διευθυντών στο τελευταίο υπουργείο του και όταν στο κόμμα του συνδυάζει τόσο απροκάλυπτα τον νεποτισμό (ως προς τον ανηψιό του) και την συναλλαγή, ως προς τον Πατούλη, που βρίσκεται ακριβώς στον αντίποδα όσων διεκήρυττε για τα αναγκαία προσόντα των υποψηφίων;

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος

Ευάγγελος Βενιζέλος, πρώην Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης, Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου

Η κατάθεση πρότασης των βουλευτών του ΣΥΡΙΖΑ για κίνηση της διαδικασίας αναθεώρησης του Συντάγματος μεταφέρει επιτέλους στη νόμιμη κοίτη της μια παράπλευρη «διεργασία» σχετική με την αναθεώρηση που κινείται επί δύο και πλέον χρόνια εκτός των προδιαγραφών του άρθρου 110 του Συντάγματος. Η κυβέρνηση, χωρίς να έχει αρμοδιότητα και υπό τον έλεγχο επιτροπής που διόρισε η ίδια, οργάνωσε μακροχρόνια κοινωνική διαβούλευση για την αναθεώρηση. Η διαβούλευση αυτή ήταν προφανώς εικονική. Η πρόταση που οι βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑ υπέβαλαν στη Βουλή είναι μια σύνθεση προεκλογικών σκοπιμοτήτων που αλλού επιβάλλει συμβιβασμούς (άρθρο 3), αλλού εκτονώνεται σε ανέξοδες ρητορείες (κοινωνικά δικαιώματα) και αλλού συνιστά ομολογία της επιθυμίας να υπονομευθεί η ομαλή λειτουργία του πολιτικού συστήματος ενόψει εκλογών, αλλαγής των κοινοβουλευτικών συσχετισμών και απώλειας της εξουσίας (συνταγματική καθιέρωση απλής αναλογικής, συνεχής συγκέντρωση υπογραφών για διεξαγωγή δημοψηφισμάτων).

Θέλω να ελπίζω – με όλες τις επιφυλάξεις που επιβάλλει το θεσμικό ήθος των κυβερνώντων – ότι εγκαταλείφθηκε οριστικά η ιδέα του δήθεν συμβουλευτικού δημοψηφίσματος για τα μεγάλα θέματα της αναθεώρησης κατά παράβαση του άρθρου 110 που καθορίζει αποκλειστικά την αναθεωρητική διαδικασία και του άρθρου 44 παρ. 2 περί δημοψηφισμάτων. Χαίρομαι που, ήδη από το 2011, συμπίπτουμε με τον σημερινό Πρόεδρο της Δημοκρατίας σε αυτή την επιστημονική θέση.

Παρ' όλ' αυτά θα ήταν αθεράπευτα αφελές να υποθέσει κάποιος ότι ο ΣΥΡΙΖΑ υπέβαλε μια πρόταση που νομικά αφορά τη διαπίστωση από την παρούσα Βουλή της ανάγκης αναθεώρησης συγκεκριμένων, αριθμητικά προσδιορισμένων, διατάξεων του Συντάγματος, το περιεχόμενο των οποίων θα διαμορφώσει η επόμενη Βουλή με βάση τους νέους κοινοβουλευτικούς συσχετισμούς που θα υπάρχουν σε αυτή. Ακόμη και αν – όπως είναι επιβεβλημένο για την προστασία του Συντάγματος – η παρούσα Βουλή διαπιστώσει την ανάγκη αναθεώρησης με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών (151/300), και στην επόμενη Βουλή απαιτείται – όπως είναι ορθό – αυξημένη πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών (180/300) προκειμένου να καταστρωθούν οι διατάξεις και να συντελεσθεί η αναθεώρηση, και πάλι χωρίς τη συμμετοχή της κυβερνητικής πλειοψηφίας της επόμενης Βουλής, δεν θα μπορεί να ολοκληρωθεί η αναθεωρητική διαδικασία.

Πόσο διατεθειμένη είναι πράγματι η σημερινή σχετική κοινοβουλευτική πλειοψηφία του ΣΥΡΙΖΑ να αφήσει την αυξημένη πλειοψηφία (180/300) της επόμενης Βουλής – δηλαδή την πλειοψηφία που πρέπει να υπάρχει για να είναι βέβαιη η εκλογή νέου ΠτΔ τον Ιανουάριο του 2020 – να συντελέσει την αναθεώρηση όσων συνταγματικών διατάξεων κριθούν αναθεωρητέες τώρα με περισσότερες των 151, αλλά λιγότερες των

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

180 ψήφων; Νομίζω κατά βάθος καθόλου.

Αυτό ισχύει κατά μείζονα λόγο για το ενδεχόμενο να διαπιστωθεί η ανάγκη αναθεώρησης κάποιων διατάξεων στην παρούσα Βουλή με 180 ψήφους, όποτε το αναθεωρημένο περιεχόμενο των διατάξεων θα το διαμορφώσει στην επόμενη Βουλή η απλή πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, δηλαδή η πλειοψηφία των 151 βουλευτών. Η άποψη ότι η πρώτη Βουλή δεσμεύει τη δεύτερη ως προς την κατεύθυνση της αναθεώρησης (π.χ. άμεση εκλογή ΠτΔ) έχει διατυπωθεί σε μια παρεμπίπτουσα σκέψη μιας απόφασης του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου και δεν συνιστά νομική εγγύηση.

Πολιτικά ο ΣΥΡΙΖΑ είναι λογικό να υποθέτει ότι πιθανότατα δεν θα μπορεί να παρεμποδίσει στην επόμενη Βουλή τον σχηματισμό αναθεωρητικής πλειοψηφίας ούτε 151 βουλευτών ούτε όμως και 180 βουλευτών. Υπό αυτή την πολιτική εκδοχή το δίλημμα υπό το οποίο θέτει τον εαυτό του είναι είτε να αφήσει στην αναθεωρητική ευχέρεια της επόμενης Βουλής θέματα όπως η εκλογή ΠτΔ και η ψήφος των αποδήμων, είτε να διαμορφώσει τις προϋποθέσεις που θα αναγκάσουν την επόμενη Βουλή να εγκαταλείψει την ανοιγμένη διαδικασία αναθεώρησης (επειδή π.χ. δεν θα περιλαμβάνονται θέματα όπως τα ιδιωτικά πανεπιστήμια και η διευκόλυνση επενδύσεων) και να κινήσει νέα διαδικασία εξ υπαρχής.

Το επικίνδυνο για τον ίδιο τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος και τη συνταγματική συνοχή του τόπου θα ήταν να διαπιστωθεί για όλες τις διατάξεις η ανάγκη αναθεώρησης με 180 ψήφους και να δοθεί στην επόμενη Βουλή η δυνατότητα συντέλεσης της αναθεώρησης με 151, ακόμη και αν η απλή πλειοψηφία της επόμενης Βουλής (και οποιασδήποτε Βουλής) έχει τις καλύτερες προθέσεις. Το 1998 η ανάγκη αναθεώρησης όλων των κρίσιμων διατάξεων πλην της εκλογής ΠτΔ διαπιστώθηκε με πλειοψηφία 180 ψήφων. Παρ' όλ' αυτά στη Βουλή του 2000 επιδιώχθηκαν συναινέσεις και ευρύτατες πλειοψηφίες πολύ μεγαλύτερες του 180 ακόμη και όπου αρκούσε πλειοψηφία 151. Με μόνες εξαιρέσεις την άρνηση της ΝΔ να συμπράξει στην αλλαγή του άρθρου 32 για την εκλογή ΠτΔ χωρίς αναγκαστική διάλυση της Βουλής και την προσωπική ψήφο που έδωσαν οι βουλευτές όλων των κομμάτων ως προς το επαγγελματικό ασυμβίβαστο. Αυτά όμως που συνέβησαν το 1998 – 2001 δυστυχώς δεν μπορούν ή πάντως είναι εξαιρετικά δύσκολο να συμβούν τώρα, γιατί έχουν καταλυθεί οι εγγυήσεις του πολιτικού και συνταγματικού πολιτισμού.

Ακόμη σημαντικότερο είναι το ζήτημα της αναθεώρησης του ίδιου του άρθρου 110 που θέτει τα ουσιαστικά και διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης. Αυτό δεν περιλαμβάνεται στην τελική πρόταση του ΣΥΡΙΖΑ. Το θέτει όμως η ΝΔ. Το 1985 είχε προταθεί από το ΠΑΣΟΚ αναθεώρηση του άρθρου 110 και η πρόταση αποσύρθηκε ύστερα από έντονη αντίδραση της επιστημονικής κοινότητας. Εχω διατυπώσει από το 1984 τη θέση ότι οι διαδικαστικές προϋποθέσεις μπορούν να αναθεωρηθούν, εφόσον όμως διατηρούνται τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ισχύουσας ρύθμισης: η αυξημένη πλειοψηφία, η παρεμβολή του εκλογικού σώματος και η προθεσμία ώριμου χρόνου. Η ταχεία διαδικασία

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

αναθεώρησης σε μια Βουλή έστω με αυξημένη πλειοψηφία, αλλά χωρίς καμία προθεσμία περίσκεψης (ώριμου χρόνου), καθιστά την αναθεώρηση δέσμη της συγκυρίας και του συνταγματικού λαϊκισμού. Υπό την πίεση εντυπώσεων που διογκώνονται επικοινωνιακά είναι πολύ πιθανό κυβέρνηση και αντιπολίτευση να επιδίδονται στο μέλλον σε συναγωνισμό «προθυμίας» για αλλαγή του Συντάγματος με βάση την ειδησεογραφία. Αλλωστε οι συνταγματικές αλλαγές είναι συχνότατα άτυπες ή προκύπτουν μέσα από την ερμηνεία και εφαρμογή του Συντάγματος σε αρμονία με το δίκαιο της ΕΕ ή την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Μια αναθεώρηση όμως υπό την πίεση της «πλατείας των αγανακτισμένων» θα ήταν πιθανότατα βήμα προς την απαξίωση των εγγυήσεων και αντιβάρων της ολοκληρωμένης ευρωπαϊκής φιλελεύθερης δημοκρατίας. Άμεση αναθεώρηση σε μια Βουλή σημαίνει ότι το Σύνταγμα θα αναθεωρείται πιο εύκολα από την άμεση τροποποίηση του εκλογικού νόμου που τώρα απαιτεί αυξημένη πλειοψηφία 2/3, εξίσου εύκολα με την εκλογή ΠτΔ στην πρώτη Βουλή με αυξημένη πλειοψηφία 3/5 και εξίσου εύκολα με την κύρωση συνθηκών που μεταφέρουν αρμοδιότητες σε όργανα διεθνών οργανισμών κατά το άρθρο 28 παρ. 2. Υπάρχουν ευρωπαϊκές χώρες στις οποίες το Σύνταγμα αναθεωρείται σε μια Βουλή με σχετική ευκολία, έχουν όμως τη δική τους παράδοση και μνήμη. Η δική μας παράδοση και εμπειρία αναδεικνύει τη σημασία που έχει ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος. «Τεχνικές» προσεγγίσεις που δίνουν την εντύπωση ότι εκλογικεύουν ή απλοποιούν συνταγματικές διαδικασίες όπως η αναθεώρηση, μπορεί να ανακαλύψουμε στο εγγύς μέλλον ότι ακυρώνουν θεμελιώδεις εγγυήσεις της ευρωπαϊκής φιλελεύθερης δημοκρατίας. Ελπίζω τότε να μην είναι αργά.

Πηγή: «Τα Νέα», 8/11/2018

Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα

Δημήτρης Χριστόπουλος, Καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας Παντείου

Παρότι το θέμα δεν προσφέρεται ούτε για ευκολίες ούτε για απλοποιήσεις, θέλω να πω εξ αρχής με σαφήνεια τη γνώμη μου: η συμφωνία του πρωθυπουργού και του αρχιεπισκόπου δεν ικανοποιεί –και δεν μπορεί να ικανοποιεί– την πλευρά που υποστηρίζει τη θρησκευτική ουδετερότητα της χώρας. Η συμφωνία δεν αφορά απλώς ένα οργανωτικό ζήτημα, αλλά τον πυρήνα της πολιτειακής ταυτότητας της Ελλάδας.

Με αυτήν, το οικονομικό βάρος της μισθοδοσίας των ιερωμένων παραμένει στην ελληνική πολιτεία πλην όμως η διαχείριση της μισθοδοσίας περνά εφεξής στην Εκκλησία, η οποία πλέον αυτοτελώς μπορεί να αποφασίζει. Οι κληρικοί θα χάσουν τη δημοσιούπαλληλική ιδιότητα και για τον λόγο αυτό διαμαρτύρονται, φοβούμενοι ότι η προστασία που τους παρέχει το κράτος έναντι των προϊσταμένων τους χάνεται και εφεξής οι τελευταίοι θα μπορούν να αποφασίζουν χωρίς δεσμεύσεις που προέκυπταν έως τώρα από την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου. Θεωρώ θετικό ότι επιτέλους η Εκκλησία θα μπορεί αυτοτελώς να

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

κανονίζει τα του οίκου της. Υπό την έννοια αυτή, η συμφωνία όντως είναι ένα βήμα στην ορθή κατεύθυνση. Ωστόσο, το βήμα μένει επικίνδυνο μετέωρο. Η θετική κατεύθυνση φαλκιδεύεται και εν τέλει ακυρώνεται εξαιτίας δύο προβλημάτων:

Το πρώτο είναι ο αδόκιμος συμψηφισμός του ύψους της μισθοδοσίας των κληρικών με την αξία της εκκλησιαστικής περιουσίας που παραχωρήθηκε στο ελληνικό Δημόσιο. Όσο δεν έχει γίνει καταγραφή αυτής της περιουσίας, ένας τέτοιος συμψηφισμός είναι απολύτως αυθαίρετος. Αν δεν καταγραφεί για τι περιουσία συζητάμε, δεν βλέπω πώς μπορούμε να προβαίνουμε σε τέτοιες συναλλαγές, τύπου «μία σου και μία μου». Επομένως, η καταγραφή και αξιολόγηση της εκκλησιαστικής περιουσίας που παραχωρήθηκε στο Δημόσιο είναι προϋπόθεση του όποιου συμψηφισμού. Επ’ αυτού, αν το ελληνικό κράτος βρεθεί να χρωστάει, φυσικά να πληρώσει και να κλείσουμε το ζήτημα.

Το δεύτερο μείζον πρόβλημα είναι η ανάληψη πολιτειακής ευθύνης για την εσαεί μισθοδοσία της Εκκλησίας από την ελληνική πολιτεία. Μια τέτοια ρύθμιση, πέραν του οικονομικά επαχθούς χαρακτήρα της (για τον οποίο άλλοι είναι αρμοδιότεροι εμού να μιλήσουν), παραβιάζει ουσιωδώς τη θρησκευτική ουδετερότητα του ελληνικού κράτους. Δεν μπορεί ένα κράτος να μιλάει σοβαρά για θρησκευτική ουδετερότητα τη στιγμή που αναλαμβάνει να συντηρεί στο διηνεκές έναν πενταψήφιο αριθμό ιερωμένων, για την επαγγελματική κατάσταση των οποίων μάλιστα απεμπολεί κάθε δικαίωμα.

Για τον λόγο αυτό έχει επισημανθεί (και από τον γράφοντα) ότι οι όροι «θρησκευτική ουδετερότητα» και «επικρατούσα θρησκεία» συνιστούν κατεξοχήν αντίφαση. Είναι ή το ένα ή το άλλο στο Σύνταγμα. Και, φυσικά, το αποτέλεσμα της συμφωνίας το αποδεικνύει. Η συμφωνία είναι μεν ανεξάρτητη από την επικείμενη συνταγματική αναθεώρηση, αλλά δεν μπορεί να μη διαβάζεται υπό το φως αυτής. Χρειάζονται λοιπόν καθαρές λύσεις: «ή παπάς παπάς ή ζευγάς ζευγάς» ή «τα του Καίσαρος τω Καίσαρι και τα του θεού τω θεώ». Η πρόταση συνταγματικής αναθεώρησης και η συμφωνία δεν υπηρετούν καθαρές λύσεις.

Η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στην πρότασή της για διακριτούς ρόλους Κράτους-Εκκλησίας το 2005 τόνιζε, μεταξύ άλλων:

Είναι προφανές ότι, υπό καθεστώς απεξάρτησης της Εκκλησίας από την Πολιτεία, δεν νοείται μισθοδοσία των κληρικών οποιασδήποτε θρησκείας ή δόγματος από την Πολιτεία. Από την άλλη, είναι εξίσου προφανές ότι, χωρίς να έχει την ελεύθερη διαχείριση των οικονομικών της, καμιά Εκκλησία δεν είναι σε θέση να αναλάβει τη μισθοδοσία των λειτουργών της. Με την προτεινόμενη ρύθμιση, διατηρείται το υφιστάμενο μισθολογικό, ασφαλιστικό και συνταξιοδοτικό καθεστώς των λειτουργών και υπαλλήλων της Εκκλησίας της Ελλάδος, της Εκκλησίας της Κρήτης, των Μητροπόλεων της Δωδεκανήσου και των εξαρτώμενων από αυτές νομικών προσώπων. Ωστόσο η διατήρηση αυτή αφορά μόνον όσους είναι διορισμένοι σε οργανικές θέσεις και υπηρετούν σε αυτές κατά την έναρξη της ισχύος του νέου νόμου

Για τους υπόλοιπους, αυτούς δηλαδή που θα προσλαμβάνονται εφεξής, η Εκκλησία της Ελλάδας πρέπει να υποστεί το μισθολογικό

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

βάρος. Αξιοποιώντας την περιουσία της. Φυσικά, μια τέτοια ρύθμιση δεν θα έβρισκε σύμφωνη την Εκκλησία διότι, σε βάθος χρόνου, θα οδηγούσε στην απαλλαγή της πολιτείας από τη μισθοδοσία των κληρικών. Από την άλλη, δεν θα άφηνε κανέναν κληρικό στο δρόμο. Εδώ είναι λοιπόν που η εκάστοτε κυβέρνηση της Ελλάδας θα πρέπει να αποφασίσει, βάζοντας την ατζέντα με την πολιτική πυγμή που η συγκυρία απαιτεί και οι ιδεολογικές της προτεραιότητες επιτάσσουν. Σε τελευταία ανάλυση, αυτή είναι η δημοκρατική κυβέρνηση του κυρίαρχου λαού.

Θα πει κανείς πως η πολιτική είναι η τέχνη του εφικτού. Το ξέρω. Ωστόσο, οι τομές θέλουν συναίνεση, αλλά αξιώνουν και ρήξεις. Για όσους θεωρούν τη συναίνεση της Εκκλησίας απαραίτητη για τη ρύθμιση των σχέσεων της με το ελληνικό κράτος, η αποτίμηση της συμφωνίας μπορεί να είναι συγκρατημένα θετική. Προσωπικά, όμως, δεν πιστεύω ότι μπορούμε να έχουμε μια πολιτεία απαλλαγμένη από θεοκρατικές αναφορές και δεσμεύσεις με τις ευλογίες της Εκκλησίας της Ελλάδος. Γι' αυτό εκτιμώ πως η συμφωνία είναι προβληματική και ο απολογισμός της, εν τέλει, αρνητικός. Αν η επιδίωξή μας είναι το ουδετερόθρησκο κράτος, όποια κι αν είναι τα κριτήριά μας -αριστερά, φιλελεύθερα, μεταρρυθμιστικά, ρεαλιστικά κ.ο.κ.- είναι δύσκολο να την αποτιμήσουμε αλλιώς.

Πηγή: «Εφημερίδα των Συντακτών», 8/11/2018

Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού

Ακρίτας Καϊδατζής, Επίκουρος Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου ΑΠΘ, Γενικός Γραμματέας της κυβέρνησης

Ένα πολιτικό κόμμα που καταθέτει πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος επιδιώκει να αλλάξει τους κανόνες λειτουργίας του πολιτικού συστήματος. Δηλαδή τους κανόνες του παιχνιδιού. Κανένα κόμμα δεν μπορεί να το πετύχει αυτό από μόνο του. Γιατί χρειάζονται 180 βουλευτές. Είτε στην πρώτη φάση, στη Βουλή, όπου κατατίθεται η πρόταση, είτε στη δεύτερη φάση, στην αναθεωρητική Βουλή, που προκύπτει μετά τις εκλογές.

Οι βουλευτές ψηφίζουν για κάθε άρθρο ξεχωριστά. Εάν ένα άρθρο υπερψηφιστεί από λιγότερους από 151, δεν αναθεωρείται. Εάν υπερψηφιστεί στην πρώτη φάση από 151 ή περισσότερους (έως 179), τότε στην επόμενη Βουλή θα χρειαστούν τουλάχιστον 180 βουλευτές για να αναθεωρηθεί. Αν υπερψηφιστεί στην πρώτη φάση από 180 ή περισσότερους, τότε στην επόμενη θα αρκούν 151 βουλευτές. Σκοπός αυτής της θεσμικής αριθμητικής είναι καμία πολιτική δύναμη να μην μπορεί να αναθεωρήσει το Σύνταγμα από μόνη της. Γιατί, είπαμε, το Σύνταγμα είναι οι κανόνες του παιχνιδιού. Δεν μπορεί να αλλάζουν μονομερώς από έναν παίκτη.

Στην πραγματικότητα κάθε πρόταση αναθεώρησης είναι μια πρόσκληση προς τις υπόλοιπες κοινοβουλευτικές δυνάμεις. Με αυτήν ένα κόμμα δεν επιδιώκει να εφαρμόσει το πολιτικό του πρόγραμμα – αυτό το κάνει φέρνοντας νόμους για ψήφιση στη Βουλή. Με την πρόταση αναθεώρησης επιδιώκει να προσελκύσει άλλα κόμματα σε ένα κοινά αποδεκτό σχέδιο για το πολίτευμα και τη λειτουργία του.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

Αν έχουμε αυτό κατά νου, μπορούμε να βγάλουμε δύο χρήσιμα συμπεράσματα.

Το πρώτο συμπέρασμα είναι ότι κατά την εσωτερική λογική της ίδιας της αναθεωρητικής διαδικασίας, καλή πρόταση είναι αυτή που αποφεύγει τον πειρασμό του μαξιμαλισμού («να τ' αλλάξουμε όλα και να τ' αλλάξουμε τώρα») και του βολονταρισμού («πρέπει ν' αλλάξει επειδή θέλουμε ν' αλλάξει»). Που είναι ανοιχτή στον διάλογο. Που δεν αποκλείει. Που δεν περιέχει προτάσεις εκτός συζήτησης για την άλλη πλευρά, προτάσεις deal breaker που αποκλείουν εκ προοιμίου τη συμφωνία. Μια πρόταση αναθεώρησης είναι μια άσκηση ρεαλισμού και ένα παιχνίδι συμβιβασμών: μέχρι πόσο με παίρνει να υπαναχωρήσω από το ιδανικό για μένα, προκειμένου να πετύχω το αποδεκτό και από άλλους;

Αυτό μας φέρνει στο δεύτερο, και ευρύτερο, συμπέρασμα. Με την αναθεώρηση δεν επιδιώκουμε να φτιάξουμε το τέλειο Σύνταγμα. Τέλειο Σύνταγμα δεν υπάρχει, αφού δεν συμφωνούμε όλοι στο τι μπορεί να είναι αυτό. Σύνταγμα μπορεί να γίνει μόνο το πολιτικά εφικτό, αυτό στο οποίο μπορεί να συμφωνήσει το πολιτικό σύστημα. Κι αυτό γίνεται μόνο με αμοιβαίες υποχωρήσεις και συμβιβασμούς. Ηδη από την πρόταση που κατατίθεται. Η οποία μπορεί να απέχει πολύ απ' αυτό που θεωρούμε ιδανικό και να φαίνεται λίγη, άτολμη ή μίζερη. Ομως δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά.

Πηγή: «Εφημερίδα των Συντακτών», 8/11/2018

Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα

Γιάννης Κτιστάκης, Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Ας δούμε τα δεδομένα που υπάρχουν στο τραπέζι της συμφωνίας Τσίπρα – Ιερώνυμου.

Πρώτον, από τη συμφωνία απουσιάζει ο απαραίτητος τρίτος συμβαλλόμενος, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, στο οποίο υπάγονται (πνευματικά ή/και διοικητικά) οι Νέες Χώρες (Ηπειρος, Μακεδονία, Θράκη, Βόρειο Αιγαίο), τα Δωδεκάνησα και η Κρήτη. Δεύτερον, η συμφωνία δεν έχει κανένα οικονομοτεχνικό θεμέλιο. Παρά τον «πολυετή διάλογο» (Τσίπρας), δεν γνωρίζουμε ποια είναι τα εκκλησιαστικά ακίνητα που, δήθεν, αφαιρέθηκαν και ποια η αξία τους. Γνωρίζουμε, βέβαια, το κόστος της μισθοδοσίας του κλήρου. Ωστόσο, δεν έχει μέχρι σήμερα εκκαθαριστεί ο σχετικός κατάλογος. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόλις τον περασμένο Αύγουστο (νόμος 4559/18, άρθρο 47) προβλέφθηκε η κατάρτιση μητρώου των εν ενεργεία εφημερίων, διακόνων και ιεροκλήρων με ορίζοντα ολοκλήρωσης το επόμενο έτος (Αύγουστος 2019). Η συμφωνία, επομένως, δεν θεμελιώνεται σε συγκεκριμένα οικονομοτεχνικά στοιχεία.

Τέλος, η συμφωνία ενισχύει τον ρόλο του εκάστοτε Αρχιεπισκόπου, ο οποίος θα «κρατάει το ταμείο» της μισθοδοσίας. Φαντάζομαι ότι μερικοί θα αντιλέξουν πως το ταμείο θα το κρατάει η Ιερά Σύνοδος ή οι μητροπολίτες. Ωστόσο, αν διαβάσει κανείς προσεκτικά την πρόταση αναθεώρησης του Τσίπρα και την αντιπαραβάλει με το ισχύον άρθρο 3 του Συντάγματος, τότε θα διαπιστώσει ότι εξαλείφεται από τον Τσίπρα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

η αναφορά τόσο στην Ιερά Σύνοδο όσο και στη Διαρκή Ιερά Σύνοδο. Συνεπώς, ο Αρχιεπίσκοπος «θα κρατάει το ταμείο». Αυτή είναι η συνολική πρόταση Τσίπρα.

Το συμπέρασμα των ανωτέρω είναι βεβαίως η προχειρότητα, αλλά και κάτι παραπάνω: η πολιτική πριμοδότηση του Αρχιεπισκόπου από τον Τσίπρα. Η θρησκευτική ουδετερότητα «πάει περίπατο». Ο Τσίπρας επεμβαίνει ωμά στα εκκλησιαστικά πράγματα και μόνο ουδέτερος δεν είναι. Αναμένουμε να μάθουμε το αντάλλαγμα του Αρχιεπισκόπου. Προχθές είδαμε στις οθόνες μας να αποκαλύπτεται μια ανίερη πολιτικο-εκκλησιαστική αμφοτεροβαρής συμμαχία.

Πηγή: «Τα Νέα», 7/11/2018

Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;

Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Αν. Καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ
Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής, Λέκτορας Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Μετά από ένα μεγάλο χρονικό διάστημα άνω των δύο ετών εξωθεσμικής «διαβούλευσης» για μια αναθεώρηση του Συντάγματος, η συζήτηση φαίνεται να περνά σε νέα φάση με την κατάθεση στη Βουλή της πρότασης αναθεώρησης της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. Ως συνδυαστικό κρίκο των επιμέρους τροποποιήσεων, η αιτιολογική έκθεση της πρότασης επικαλείται την ανάγκη ενίσχυσης των λειτουργιών, η εξουσία των οποίων πηγάζει από το λαό, «με σκοπό την πλήρη επαναθεμελίωση του πολιτεύματος σε δημοκρατικότερη και προοδευτική βάση». Μέσα από την ειδικότερη μελέτη των επιμέρους σημείων της πρότασης αναδεικνύεται, ωστόσο, η αντιμετώπιση του Συντάγματος προεχόντως ως συμβόλου, παρά ως του ανώτατου νόμου της πολιτείας, ο οποίος εμπεριέχει την αξίωση δεσμευτικού καθορισμού των θεμελίων της κοινωνικής συμβίωσης.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, η συμβολική θεώρηση του Συντάγματος αναδεικνύεται μέσω διατάξεων που φαίνεται να διευρύνουν τη δημοκρατία, στην πραγματικότητα όμως δυνητικά την περιορίζουν. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται η συνταγματική κατοχύρωση του αναλογικού εκλογικού συστήματος – τόσο στις βουλευτικές όσο και στις αυτοδιοικητικές εκλογές – και μάλιστα χωρίς να υπάρχει επαρκής δοκιμασία του τρόπου εφαρμογής του σε νομοθετικό επίπεδο, όπως επίσης ο περιορισμός της θητείας των βουλευτών και η καθιέρωση της υποχρεωτικής βουλευτικής ιδιότητας για τον πρωθυπουργό, που αποκλείει τη δυνατότητα ακόμη και κυβερνήσεων «ειδικού σκοπού» υπό εξωκοινοβουλευτικό πρωθυπουργό, ακόμη και αν αυτός απολαμβάνει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Εδώ εντάσσεται επίσης η περιττή, εκ νέου τροποποίηση της διάταξης ως προς το εκλογικό δικαίωμα των εκτός επικρατείας ευρισκομένων εκλογέων που θέτει ζητήματα ως προς τη συμβατότητά της με την (ανεπίδεκτη αναθεώρησης) αρχή της ισότητας της ψήφου. Ο περιορισμός του ακαταδίωκτου των βουλευτών σε «αδικήματα που σχετίζονται άμεσα με την άσκηση των καθηκόντων τους» όπως επίσης η διάκριση ποινικών αδικημάτων που τέλεσαν μέλη της Κυβέρνησης ή Υφυπουργοί «κατά την άσκηση» και

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλειπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

«επ’ ευκαιρία της άσκησης» υπουργικών καθηκόντων φαίνεται να συνάδει προς το αίτημα ισότητας ως προς την ποινική αντιμετώπιση πολιτικών προσώπων και πολιτών, επί της ουσίας όμως εισάγει λεπτές διακρίσεις, η εφαρμογή των οποίων είναι αβέβαιη.

Την ίδια συμβολική προσέγγιση εκφράζουν διατάξεις που εμπεριέχουν τόσο έντονα το στοιχείο της αντίφασης, ώστε οι κανονιστικές τους συνέπειες να αλληλοαναιρούνται. Η περίπτωση της ταυτόχρονης πρόβλεψης επικρατούσας θρησκείας και θρησκευτικής ουδετερότητας είναι χαρακτηριστική, όπως επίσης η καθιέρωση θεσμών άμεσης λαϊκής συμμετοχής, η ενεργοποίηση των οποίων φαίνεται να τελεί στη διακριτική ευχέρεια της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Η υποτίμηση της αξίωσης εφαρμογής των συνταγματικών διατάξεων, ως υπέρτατων κανόνων δικαίου, επιβεβαιώνεται άλλωστε από τη γενναϊόδωρη αναδιατύπωση σειράς κοινωνικών δικαιωμάτων, που δύσκολα μπορεί να έχει την οποιαδήποτε συγκεκριμένη νομική σημασία. Ο τρόπος αποσύνδεσης της εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας από τη διάλυση της Βουλής φαίνεται να προκρίνει επίσης τους συμβολισμούς έναντι της ουσίας, μέσω της καθιέρωσης έως και επτά ψηφοφοριών για την εκλογή με αυξημένη πλειοψηφία και της προσφυγής στη συνέχεια στη λαϊκή ετυμηγορία. Όχι μόνο παρατείνεται έτσι επί πολλούς μήνες η εκκρεμότητα, αλλά ιδίως συμπλέκονται, κατά τρόπο που μπορεί να οδηγήσει σε στρεβλώσεις, η διαδικασία της άμεσης και της έμμεσης εκλογής. Η δοκιμασμένη σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη λύση της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας από διευρυμένο εκλεκτορικό σώμα θα επετύγχανε την αποσύνδεσή της από τη διάλυση της Βουλής κατά τρόπο απλούστερο. Αντίστοιχη έμφαση σε μια συμβολική έναντι μιας κανονιστικής θεώρησης υποδηλώνει η αυστηροποίηση των προϋποθέσεων αποδοχής πρότασης δυσπιστίας για τη διασφάλιση πολιτικής σταθερότητας. Ουδεμία πρόταση δυσπιστίας έχει υπερψηφισθεί όμως στη μεταπολιτευτική ελληνική συνταγματική ιστορία. Αν το ζητούμενο είναι η πολιτική σταθερότητα, λύσεις όπως η εκλογή νέας Βουλής, μετά από τη διάλυση της προηγούμενης, μόνο για το υπολειπόμενο της βουλευτικής περιόδου, επίσης κατά το πρότυπο άλλων ευρωπαϊκών συνταγμάτων, θα συνέβαλαν πολύ ουσιαστικότερα στο επιδιωκόμενο αποτέλεσμα.

Πέραν του περιεχομένου της πρότασης αναθεώρησης είναι οι παραλείψεις της εκείνης που επιβεβαιώνουν τη διαφαινόμενη επικράτηση μιας συμβολικής προσέγγισης του συνταγματικού κειμένου. Λείπει η οποιαδήποτε ενίσχυση των εγγυήσεων τήρησης του Συντάγματος, υπό την έννοια ενός προληπτικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νομοσχεδίων, παρεμβάσεων στο σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας ή καθιέρωσης δικαστικού ελέγχου των οργανωτικών συνταγματικών διατάξεων. Παρά την καθιέρωση μιας διαδικασίας εκλογής πολυτελέστερης ακόμη και της σημερινής, λείπει η οποιαδήποτε λελογισμένη ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας ακόμη και σε ζητήματα που φαινόταν να συγκεντρώνουν ευρύτερη συναίνεση, όπως η επιλογή των προέδρων και των αντιπροέδρων των ανωτάτων δικαστηρίων ή των μελών των ανεξαρτήτων αρχών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

Λείπει ακόμη η οποιαδήποτε προσπάθεια αποκάθαρσης του συνταγματικού κειμένου από αναχρονιστικές ή μαξιμαλιστικές διατυπώσεις που δεν ταιριάζουν στο θεμελιώδη νόμο μιας σύγχρονης πολιτείας.

Μέσω της κατατεθείσας πρότασης αναθεώρησης, αποτυπώνεται έτσι η μετάλλαξη του κανονιστικού Συντάγματος σε ένα προεχόντως συμβολικό κείμενο. Με τον τρόπο αυτό, όμως, ανεξαρτήτως των επιδιωκόμενων προθέσεων, δυσχεραίνεται, αν δεν υπονομεύεται, η αποτελεσματική λειτουργία τόσο της δημοκρατίας όσο και του κράτους δικαίου.

Πηγή: «liberal.gr», 7/11/2018

Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;

Νίκος Αλιβιζάτος, Ομότιμος καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Πυροτέχνημα για αφελείς ή τομή για ένα νέο ξεκίνημα; Η αναθεωρητική πρόταση του ΣΥΡΙΖΑ είναι και τα δύο και θα προσπαθήσω να δείξω γιατί η αντιπολίτευση δεν πρέπει να την αγνοήσει, παρά το διχαστικό κλίμα που η κυβέρνηση έντεχνα καλλιεργεί τελευταία, (Αυτά, βέβαια, υπό την αυτονόητη προϋπόθεση, ότι ο αναμενόμενος κατάλογος με τις αναθεωρητέες διατάξεις και το αντίστοιχο σκεπτικό θα είναι στοιχειωδώς επεξεργασμένα και δεν θα ανατρέπουν τη συνολική εικόνα).

Οι προτάσεις που διατύπωσε ο κ. Τσίπρας την περασμένη Τρίτη ανέρχονται σε 15-20. Είναι σημαντικά λιγότερες και προπάντων αρκετά πιο μετριοπαθείς από εκείνες που ο ίδιος είχε εξαγγείλει πανηγυρικά στο προαύλιο της Βουλής, πριν από δύο χρόνια. Για παράδειγμα, ενώ τότε πρότεινε πέντε διαφορετικά δημοψηφίσματα, τώρα τα περιόρισε σε δύο. Η στροφή αυτή προς ιδεολογικά λιγότερο χρωματισμένες θέσεις είναι θετική και θα πρέπει να χαιρετισθεί. Και αυτό, παρ' ότι ο πρωθυπουργός, με άγνοια κινδύνου, εξακολουθεί να χαϊδεύει τον λαό, χαρακτηρίζοντάς τον μάλιστα ως το «ισχυρότερο θεσμικό [!] αντίβαρο». Να ξέχασε άραγε πόσο γρήγορα ο μακαριστός Χριστόδουλος κατάφερε να μαζέψει πάνω από τρία εκατομμύρια υπογραφές το 2000; Και πως μόνο χάρη στον Κωστή Στεφανόπουλο απετράπη το εγκληματικό δημοψήφισμα που εκείνος ονειρευόταν;

Οι αναθεωρητικές προτάσεις του κ. Τσίπρα κατατάσσονται σε τρεις ευδιάκριτες κατηγορίες:

- Σε αυτές που έχουν ωριμάσει και που θα πρέπει κανονικά να υποστηριχθούν από όλους. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται η μη διάλυση της Βουλής αν δεν εκλέγει Πρόεδρο της Δημοκρατίας (άρθρο 32), η ποινική ευθύνη των υπουργών (άρθρο 86) και η βουλευτική ασυλία (άρθρο 62). Στις προτάσεις αυτές, είναι κρίμα που ο κ. Τσίπρας δεν συμπεριέλαβε και δύο ακόμη θέματα, για τα οποία το αίτημα της αναθεώρησης έχει επίσης ωριμάσει: την επιλογή των προεδρείων των ανωτάτων δικαστηρίων (άρθρο 90), καθώς και των επικεφαλής των ανεξάρτητων αρχών (άρθρο 101Α). Γιατί οι πολύ επιτυχημένες επιλογές του κ. Αθ. Κουτρουμάνου στο ΕΣΡ και της κ. Αικ. Σακελλαροπούλου στο ΣτΕ δεν ήταν ο κανόνας. Για το ζήτημα αυτό

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλειπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

είναι αδιανόητο να αποφασίζει η εκάστοτε κυβέρνηση από μόνη της.

- Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι προτάσεις εκείνες που ανταποκρίνονται σε πάγιες ιδεολογικές θέσεις της Αριστεράς. Προτάσσεται βέβαια η συνταγματική κατοχύρωση της αναλογικής (έστω και σε συνδυασμό με την καθιέρωση της εποικοδομητικής ψήφου δυσπιστίας). Στο σημείο αυτό, εκτός από τη θλιβερή παράδοση της απλής αναλογικής στη χώρα μας, θα άξιζε κανείς να υπενθυμίσει στον κ. Τσίπρα το δραματικό προηγούμενο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, που το Σύνταγμά της επέβαλε την αναλογική ως σταθερό εκλογικό σύστημα. Τη νομότυπη άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, το 1933, είναι αμφίβολο αν θα εμπόδιζε η όποια «εποικοδομητική δυσπιστία». Εκτός και αν ο πρωθυπουργός πιστεύει ότι η σύμπραξη του ΣΥΡΙΖΑ με τους ΑΝΕΛ ήταν τόσο πετυχημένη ώστε να λειτουργεί ως υπόδειγμα για άλλες συμμαχικές κυβερνήσεις στο μέλλον! Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται και η προτεινόμενη ενίσχυση των κοινωνικών δικαιωμάτων, με ταυτόχρονη καθιέρωση μονοπωλίων (αμφίβολης, σημειωτέον, συμφωνίας με το ενωσιακό δίκαιο) για το νερό και το ηλεκτρικό. Ήταν αναμενόμενο οι προτάσεις αυτές να προέλθουν από ένα αριστερό κόμμα. Η διατύπωσή τους δεν είναι λόγος αποχής από τη σχετική συζήτηση.

- Στην τελευταία κατηγορία περιλαμβάνονται οι τέσσερις πιο αμφιλεγόμενες προτάσεις του ΣΥΡΙΖΑ, που δεν εντάσσονται ούτε στην κοινοβουλευτική λογική ούτε στην παράδοση της Αριστεράς. Πρόκειται για την άμεση εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας από τον λαό (έστω και ως έσχατη δικλίδα ασφαλείας, όπως προτείνεται), για την καθιέρωση ανώτατου ορίου στις θητείες των βουλευτών, για την υποχρεωτική βουλευτική ιδιότητα του πρωθυπουργού και, προπάντων, για την επέκταση (έστω και περιορισμένη) του δημοψηφίσματος. Και γι' αυτά τα ζητήματα ο κ. Τσίπρας χρησιμοποίησε το ίδιο επιχείρημα: την άμεση τάχα συμμετοχή του λαού στη λήψη κρίσιμων αποφάσεων και το σπάσιμο της «κάστας» των επαγγελματιών της πολιτικής. Και αυτά, όπως είπε, «για τη δημοκρατία», σε αντιδιαστολή προς τη «σύγχρονη αριστοκρατία», που δεν είναι άλλη από την επέλαση των τεχνοκρατών. «Είναι καιρός, έλεγε το 2016, να αφήσουμε στην άκρη τον φόβο απέναντι στη λαϊκή κρίση [...] και να εμπιστευθούμε πραγματικά τον λαό, ακόμη και αν γνωρίζουμε ότι δεν είναι αλάνθαστος».

Στην Ευρώπη, εντούτοις, η Αριστερά έχει από μακρού εγκαταλείψει τέτοιου είδους εμμονές. Αν εξαιρέσει κανείς μερικούς δημοκόπους της λαϊκιστικής άκρας Δεξιάς, όπως η κ. Λεπέν στη Γαλλία, ο κ. Φάρατζ στη Μεγάλη Βρετανία ή ο κ. Σαλβίνι στην Ιταλία –και τους μιμητές τους στην Ανατολική Ευρώπη– κανένας σοβαρός ηγέτης, κανένα από τα κόμματα με τα οποία ο κ. Τσίπρας επιδιώκει σήμερα να συνεργαστεί, δεν υποστηρίζουν παρόμοιες θέσεις. Διότι έχουν αντιληφθεί ότι η δημοκρατία είτε θα είναι αντιπροσωπευτική είτε δεν θα είναι δημοκρατία.

Δεν είναι θέμα έλλειψης εμπιστοσύνης προς τον λαό, αλλά ασφαλιστικής δικλίδας απέναντι στους κάθε είδους δημοκόπους. Στον ΣΥΡΙΖΑ θα πρέπει επιτέλους να αντιληφθούν ότι η Βουλή δεν έχει τυχαία χαρακτηριστεί «καρδιά της δημοκρατίας». Αυτό

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

οφείλεται στο ότι είναι ο μόνος χώρος όπου μπορεί να υπάρξει ανεμπόδιστη συζήτηση, ουσιαστική διαβούλευση. Μόνον εκεί, με αντιπαράθεση επιχειρημάτων και όχι συνθημάτων, μπορεί να βρεθούν λύσεις όσο το δυνατόν ευρύτερης αποδοχής, χωρίς τις οποίες η χώρα δεν μπορεί να προχωρήσει. Γι' αυτό, στη Βουλή δεν εκλέγουμε κομματικούς υπαλλήλους, αλλά πρόσωπα που εμπιστευόμαστε για το ήθος, την κρίση και τις ικανότητές τους.

Δεν ξέχασα την πρόταση του κ. Τσίπρα για καθιέρωση της θρησκευτικής ουδετερότητας του κράτους (άρθρο 3), ούτε την πρόταση της Ν.Δ. και άλλων κομμάτων της αντιπολίτευσης για αναθεώρηση του άρθρου 16. Και οι δύο, όπως πιστεύω, έχουν ωριμάσει στη συνείδηση των περισσοτέρων. Την αποδοχή της πρώτης θα μπορούσε να διευκολύνει η αναγνώριση του ιστορικού προβαδίσματος της Ορθοδοξίας. Όσο για τη δεύτερη, μετά την ίδρυση (αναγνωρισμένων) ελληνόφωνων ιδιωτικών πανεπιστημίων στην Κύπρο, η απόλυτη άρνηση του ΣΥΡΙΖΑ ισοδυναμεί με καταστροφική εθελουφλία.

Το καθυστερημένο άνοιγμα της συζήτησης για την αναθεώρηση στην τελευταία σύνοδο της παρούσας Βουλής, δεν αφήνει χρονικά περιθώρια για ουσιαστικές συγκλίσεις. Θα ήταν πάντως ολέθριο να χαθεί η ευκαιρία. Αν όχι για να γίνουν οι όποιες «τομές», τουλάχιστον για να αντιμετωπιστούν οι επείγουσες εκκρεμότητες. Στις τελευταίες ανήκει ασφαλώς και ο απαρχαιωμένος τρόπος αναθεώρησης του Συντάγματος (άρθρο 110). Αντί για άλλες αλλαγές, διερωτώμαι μήπως, αν τον απλοποιήσουμε, κάνουμε τελικά το πιο ρηξικέλευθο μεταρρυθμιστικό βήμα;

Οι αναθεωρητέες διατάξεις

Είχε παραδοθεί το παρόν άρθρο για δημοσίευση όταν δόθηκε στη δημοσιότητα ο πίνακας των διατάξεων που ο ΣΥΡΙΖΑ προτείνει να αναθεωρηθούν. Συνολικά, προτείνονται μία ή περισσότερες προσθήκες ή αλλαγές σε 23 άρθρα του Συντάγματος, στο πλαίσιο, βασικά, όσων εξήγγειλε την περασμένη Τρίτη ο κ. Τσίπρας. Επισημαίνονται πάντως μερικά σημεία που έως τώρα δεν ήταν ξεκάθαρα: απαγορεύεται η πολιτική επιστράτευση απεργών (άρθρο 22), προβλέπεται νέο είδος δημοψηφίσματος, κάθε φορά (;) που εκχωρούνται κυριαρχικά δικαιώματα σε διεθνείς οργανισμούς (συμπεριλαμβανομένης και της Ε.Ε.; βλ. προσθήκη στο άρθρο 28). Η προβλεπόμενη αναλογική, εξάλλου, επιτρέπει αποκλίσεις μέχρι 10% από το εκλογικό αποτέλεσμα (άρθρο 54) και, τέλος, καταργείται ο θρησκευτικός όρκος για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τους βουλευτές (άρθρα 33 και 59). Παραδόξως ο ΣΥΡΙΖΑ αποδεικνύεται εξαιρετικά άτολμος για τη βουλευτική ασυλία (άρθρο 62) και για ποινική ευθύνη των υπουργών αφού, καταργεί μεν τη σύντομη παραγραφή, αλλά διατηρεί την αποκλειστική αρμοδιότητα της Βουλής για την άσκηση της ποινικής δίωξης των υπουργικών αδικημάτων (άρθρο 86). Για όλα αυτά, πάντως, περισσότερα σχόλια εν καιρώ.

Πηγή: «Η Καθημερινή», 4/11/2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος

Χάρης Τσιλιώτης, Επίκουρος Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Η πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος που κατέθεσαν οι Βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑ για να εκκινήσει η διαδικασία αναθεώρησης κατά το άρθρο 110 αυτού χαρακτηρίζεται κατά την γνώμη μου από αδυναμίες που αφορούν τόσο το περιεχόμενο των διατάξεων που προτείνεται να αναθεωρηθούν όσο και διατάξεων που δεν προτείνεται να αναθεωρηθούν αλλά κατά την γνώμη μου επιβάλλεται η αναθεώρησή τους. Στο παρόν άρθρο θα προσπαθήσω να αναδείξω κάποιες αδυναμίες της πρότασης σε πέντε βασικά σημεία.

Συγκεκριμένα, προτείνεται η αναθεώρηση του άρθρου 84 παρ. 2 Σ ως προς την καθιέρωση της λεγόμενης δημιουργικής πρότασης δυσπιστίας κατά το γερμανικό και ισπανικό πρότυπο ως λόγος αποτροπής της συχνής πρόωρης διάλυσης της Βουλής, όταν είναι γνωστό ότι ποτέ στην μεταδικτατορική ιστορία δεν αποδοκιμάστηκε από την Βουλή μία Κυβέρνηση ούτε βέβαια διαλύθηκε ποτέ η Βουλή πρόωρα λόγω απώλειας της εμπιστοσύνης της Βουλής προς την Κυβέρνηση • από την άλλη δεν προτείνεται η αναθεώρηση του άρθρου 41 παρ. 2 Σ που προβλέπει την κυβερνητική διάλυση για την αντιμετώπιση εξαιρετικής σημασίας εθνικού θέματος, όταν επίσης είναι γνωστό ότι όλες σχεδόν οι μεταδικτατορικές Κυβερνήσεις έκαναν προσημαστική χρήση της διάταξης αυτής για να πετύχουν την πρόωρη διάλυση της Βουλής είτε κυρίως για να εξυπηρετήσουν σκοπιμότητες του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος είτε για να αποφύγουν την καταψήφιση στην Βουλή (περίπτωση Κυβέρνησης Κ. Μητσοτάκη το 1993).

Η πρόταση περιέχει τροποποίηση του άρθρου 37 Σ για την απαγόρευση διορισμού εξωκοινοβουλευτικού Πρωθυπουργού κοινοβουλευτικής Κυβέρνησης για να «νομιμοποιήσει» συνταγματικά την αποστροφή του κυβερνώντος κόμματος προς την Κυβέρνηση Παπαδήμου, την Κυβέρνηση που πέτυχε το μεγαλύτερο «κούρεμα» χρέους στην διεθνή ιστορία, και δεν προτείνει την εκ βάθρων αναθεώρηση του άρθρου αυτού που προβλέπει για την ανάδειξη Κυβέρνησης σε περίπτωση μη αυτοδυναμίας του πρώτου κόμματος μία ανελαστική και ανορθολογική διαδικασία «δικονομικού» χαρακτήρα.

Η πρόταση περιορίζεται στην εκλογή του ΠτΔ με μία επίσης ανορθολογική διαδικασία εξάμηνων αλληπάλληλων ψηφοφοριών σε περίπτωση που μετά την τρίτη ψηφοφορία δεν επιτευχθεί η πλειοψηφία των 3/5 του όλου αριθμού των Βουλευτών και τελικά την άμεση εκλογή από τον λαό, αντί να προτείνει είτε απευθείας την άμεση εκλογή είτε την άμεση εκλογή μετά την τρίτη άκαρπη ψηφοφορία. Επίσης, δεν θίγει το θέμα των αρμοδιοτήτων του ΠτΔ όταν το μέχρι τώρα «πρωθυπουργικό» σύστημα φαίνεται να έχει εξαντλήσει τα όριά του.

Προτείνεται η αναθεώρηση των άρθρων 21 και 22 Σ που μαζί με το άρθρο 23 Σ αποτελούν το λεγόμενο «κοινωνικό» Σύνταγμα με την καθιέρωση κοινωνικών υποκειμενικών δικαιωμάτων, η

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

www.cecl.gr

Επικοινωνία: centre@cecl.gr

ικανοποίηση των οποίων όμως εξαρτάται από την οικονομική και δημοσιονομική ευρωστία του κράτους, όταν υπάρχουντα «κοινωνικά δικαιώματα» μέχρι τώρα για τους ίδιους λόγους δεν μπορούν να ικανοποιηθούν με αυτόν τον τρόπο και αφήνονται απέξω από την πρόταση τα άρθρα 16, 24 και 106 Σ για τα μη κρατικά Πανεπιστήμια, την ευλυγισία και εξορθολογισμό της προστασίας του περιβάλλοντος και την οικονομική ανάπτυξη που αποτελούν τις κατεξοχήν αναπτυξιακές συνταγματικές μεταρρυθμίσεις.

Τέλος, δεν θίγεται το εν πολλοίς και διαχρονικά προβληματικό σύστημα επιλογής της ηγεσίας των Ανωτάτων Δικαστηρίων και της Εισαγγελίας του ΑΠ, δεν διερευνάται η καθιέρωση συγκεντρωτικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων για τον εξορθολογισμό και την επιτάχυνσή του ούτε αποσυνδέεται η διαδικασία έρευνας και δίωξης Υπουργών ή πρώην Υπουργών για αδικήματα κατά την τέλεση των καθηκόντων τους από την Βουλή.

Εάν αποτιμήσουμε συνολικά την πρόταση διαβλέπουμε τα εξής: 1. Δεν δίνει ουσιαστικές ή ικανοποιητικές απαντήσεις σε καυτά ζητήματα που απασχόλησαν την πολιτική και κοινωνική ζωή τις τελευταίες δεκαετίες. 2. Η προσπάθεια «ιδεολογικοποίησης» της πρότασης με θέσεις του κυβερνώντος κόμματος την περίοδο 2012 μέχρι και το πρώτο εξάμηνο του 2015 είναι εμφανής. 3. Το παράδοξο είναι ότι τις θέσεις αυτές (π.χ. δημοψήφισμα, κοινωνικά δικαιώματα) εγκατέλειψε το κυβερνούν κόμμα από τον Ιούλιο του 2015 και εντεύθεν και επιχειρεί να τις επαναφέρει διά της συνταγματικής αναθεώρησης. Τέλος, με ενδιαφέρον περιμένουμε την περαιτέρω αποσαφήνιση της έννοιας της θρησκευτικής ουδετερότητας του κράτους και την συσχέτισή της με την έννοια της επικρατούσας θρησκείας.

Πηγή: «liberal.gr», 4/11/2018

Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας

Δημήτρης Χριστόπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, Πρόεδρος της Διεθνούς Ομοσπονδίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Το ελληνικό κράτος θρησκευείται. Για να εδραιωθεί η θρησκευτική ελευθερία σε ένα τέτοιο κράτος, δεν είναι (απλώς) το Σύνταγμα που πρέπει να αλλάξει. Είναι οι απτές παραστάσεις που καθορίζουν την καθημερινότητα στις ζωές μας. Κάποιες από αυτές αναπαράγονται παρά το Σύνταγμα, κάποιες αδιάφορα προς αυτό, και κάποιες –λίγες– εκπορεύονται από αυτό. Για τις τελευταίες, και μόνο, χρειάζεται συνταγματική αναθεώρηση.

Ορθώς η πολιτειακή θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος έχει ονομαστεί (από τον καθηγητή Δ. Δημούλη) καθεστώς πολλαπλά επιβαλλόμενης θρησκείας. Αυτό σημαίνει ότι η θρησκευτική ελευθερία συνυπάρχει με ένα καθεστώς που θέτει την Ορθοδοξία σε δεσπόζουσα θέση στις ζωές των ανθρώπων. Ο κοινωνικός καταναγκασμός της βάπτισης και των θρησκευτικών όρκων, ο κατηχητικός χαρακτήρας του μαθήματος των θρησκευτικών, το πλήθος των θρησκευτικών εικόνων σε δημόσιους χώρους, οι αγιασμοί, η προνομιακή μεταχείριση των ορθοδόξων χώρων λατρείας έναντι εκείνων άλλων θρησκειών,

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ενα επικίνδυνα μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

είναι μερικά μόνο από τα στιγμιότυπα αυτής της πολλαπλής επιβολής.

Απ’ όλα αυτά, μόνο η αλλαγή του κατηχητικού χαρακτήρα των Θρησκευτικών μάλλον προϋποθέτει αναθεώρηση του Συντάγματος, κι αυτό εξαιτίας της σκοταδιστικής νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας. Αν το ΣτΕ είχε αποφανθεί κανονικά (στοιχειωδώς φιλελεύθερα), ούτε γι’ αυτό θα χρειαζόταν αναθεώρηση του Συντάγματος. Τα Συντάγματα είναι εγγυήσεις ελευθερίας και σύμβολα ενότητας. Το ότι το Σύνταγμά μας προβλέπει μια «επικρατούσα θρησκεία» είναι σύμβολο ταυτότητας της χώρας. Δεν είναι εμπειρική διαπίστωση. Αν το διατηρήσουμε, σημαίνει ότι το αναγνωρίζουμε ως τέτοιο σύμβολο. Ειδική προσθήκη περί «ουδετερότητας του κράτους» στο ίδιο άρθρο, παρέλκει καθώς το άρθρο 13 ούτως ή άλλως συνομολογεί ότι «η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη». Ας αποφασίσουμε τι θέλουμε! Και «επικρατούσα θρησκεία» και «ουδετερότητα» είναι απλώς ανόητο...

Το ότι το προοίμιο του Συντάγματός μας εισάγεται «εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος» είναι σύμβολο της θρησκευτικής κυριαρχίας της Ορθοδοξίας. Κρατώντας το, αναγνωρίζουμε αυτή την κυριαρχία και τις πραγματικές συνέπειές της στις ζωές μας. Το θέλουμε;

Θα πει κανείς: «Μα, η Ιστορία;». Φυσικά, το ελληνικό έθνος έχει ιστορικά αδιάλυτους δεσμούς με την Ορθοδοξία, επομένως το ελληνικό κράτος έχει, με τη σειρά του, χτίσει αντίστοιχους δεσμούς με την Εκκλησία. Πιο πεζούς και αγοραίους είναι αλήθεια, αλλά σε τελευταία ανάλυση ιστορικά κατανοητούς. Η ιστορική παράδοση, ωστόσο, δεν είναι ένα δεμάτι ξύλα. Δεν μεταφέρεται ως έχει. Υπάρχει, αλλά διαρκώς μορφοποιείται και ερμηνεύεται. Αν το 1824 και μετά είχαν πρυτανεύσει οι απόψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και ο Αδαμάντιος Κοραής, τέτοιο προοίμιο δεν θα είχαμε. Ας αποφασίσουμε τι θέλουμε σήμερα! Το αν ο ελληνικός λαός θέλει οι δεσμοί έθνους και θρησκείας να μετουσιώνονται σε δεσμούς κράτους και Εκκλησίας –αν π.χ. θέλει οι κληρικοί να είναι δημόσιοι υπάλληλοι– είναι ένα πολιτικό ερώτημα, η απάντηση του οποίου δεν πηγάζει ούτε μπορεί να θεμελιώνεται στην Ιστορία αλλά στη κυρίαρχη βούληση μιας κοινότητας.

Αν όμως ο εκάστοτε «Αμβρόσιος» επιθυμεί να σπέρνει το μίσος στο ποίμνιό του, επειδή έτσι αντιλαμβάνεται το καθήκον του, τότε το πράγμα αλλάζει. Το ζήτημα δεν είναι απλώς πολιτικό. Γίνεται νομικά κολάσιμο και οικονομικά σκανδαλώδες, διότι επιπλέον το κάνει ως δημόσιος λειτουργός. Αν, τέλος, κάποιος δεν επιθυμεί να υφίσταται διακρίσεις επειδή δεν θρησκευεται όπως θέλει ο θεολόγος του σχολείου ή ο παπάς της ενορίας του, τότε πάλι το ζήτημα δεν είναι τι λείπει η πλειοψηφία, αλλά πώς έκαστος εξ ημών αντιλαμβάνεται την ελευθερία του.

Εν κατακλείδι, τα επίπεδα παρέμβασης είναι πολλαπλά: πολιτικό, δικαστικό, νομοθετικό και το συνταγματικό. Κανένα δεν προσφέρεται για υπεκφυγές. Ενα είναι όμως βέβαιο: αν προσποιηθούμε ότι εναποθέτουμε τα πάντα στο Σύνταγμα και τελικά καταλήξουμε να τα «στριμώξουμε» όλα εκεί, δεν

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ενα επικίνδυνα μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

παρέχουμε καλές υπηρεσίες. Ούτε στο Σύνταγμα ούτε στη θρησκευτική ελευθερία.

Πηγή: «Η Καθημερινή», 4/11/2018

Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση

Γιάννης Κτιστάκης, Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Το άρθρο 3 του Συντάγματος περιέχει μία σοβαρή ανακρίβεια και έναν σοβαρό αναχρονισμό, προκαλεί σημαντικές ερμηνευτικές δυσχέρειες, λειτουργεί ως έρεισμα για παραβιάσεις των δικαιωμάτων και, κυρίως, δεν έχει αποτρέψει μέχρι σήμερα μείζονες εκκλησιαστικές και πολιτειακές διαμάχες.

Πρώτον, ανακριβώς γράφεται ότι η επικρατούσα θρησκεία αποτελείται μόνον από την «αυτοκέφαλη» Εκκλησία της Ελλάδος (εκείνη, δηλαδή, του Τόμου του 1850), διότι τούτο αποκλείει τις Μητροπόλεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου (των Νέων Χωρών, δηλαδή, που παραχωρήθηκαν υπό όρους με την Πράξη του 1928). Ο όρος «αυτοκέφαλη» θα έπρεπε, λοιπόν, να πλαισιώνεται με ρητή αναφορά στις Μητροπόλεις του Πατριαρχείου.

Δεύτερον, ο αναχρονισμός εντοπίζεται στην παράγραφο 3 περί εγκεκριμένης μετάφρασης της Αγίας Γραφής. Η καταγωγή της διάταξης αυτής ανάγεται στα «Ευαγγελικά» του 1901 και δεν είναι σήμερα συμβατή με το ευρωπαϊκό δίκαιο.

Τρίτον, οι σημαντικές ερμηνευτικές δυσχέρειες είναι αναγνωρισμένες από τη θεωρία και τη νομολογία. Ενδεικτικά: Ποια είναι η έννοια της «επικρατούσας θρησκείας»; Έχει την έννοια της επίσημης θρησκείας; Της θρησκείας της Επικράτειας; Ή της θρησκείας που πρεσβεύει η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού; Έχει κανονιστικό περιεχόμενο ο όρος; Χαρακτηριστική είναι και η αμφιταλάντευση του Συμβουλίου της Επικρατείας: από τη θεμελίωση των ιερών (δογματικών) κανόνων στο άρθρο 3 του Συντάγματος, μεταστράφηκε προς τη θεμελίωσή τους στο άρθρο 13 (των δογματικών και των βασικών διοικητικών), για να επιστρέψει και πάλι στη θεμελίωση των ιερών (δογματικών) κανόνων στο άρθρο 3.

Η διάταξη λειτουργεί ως έρεισμα για παραβιάσεις των δικαιωμάτων. Κατ' αρχάς, έρεισμα για παραβίαση του δικαιώματος της Εκκλησίας στην αυτοδιοίκησή της: στηριζόμενη και στο άρθρο 72 παρ. 1 του Συντάγματος, η Βουλή τροποποιεί μονομερώς και κατά το δοκούν τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας. Αποτέλεσμα αυτού είναι ότι έχουν ψηφισθεί 33 τροποποιήσεις του Χάρτη, όπου άλλες κατευθύνονται προς την περαιτέρω δέσμευση Πολιτείας-Εκκλησίας και άλλες προς την αποδέσμευση.

Οι πλείστες των τροποποιήσεων αυτών (25) ψηφίστηκαν μετά την εκλογή του σημερινού Αρχιεπισκόπου Αθηνών. Σημαντικό δε μέρος αυτών εισηγήθηκε η κυβέρνηση Τσίπρα. Οι τροποποιήσεις είναι εμβόλιμες (όλες ως εκπρόθεσμες τροπολογίες) και χαρακτηρίζονται από περιπτώσιολογία. Κατά δεύτερον, το άρθρο 3 συνεχίζει να αποτελεί, τρόπον τινά, το άλλοθι μιας στρεβλής «Ορθόδοξης» εφαρμογής των δικαιωμάτων στη θρησκευτική ελευθερία και στην εκπαίδευση από μερίδα των ανωτάτων δικαστηρίων, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την πρόσφατη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνα μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλειπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας για το σχολικό πρόγραμμα διδασκαλίας των Θρησκευτικών.

Τέλος, το άρθρο 3 δεν εξασφάλισε μέχρι σήμερα την «επί γης ειρήνη». Γνωρίζουμε από το 1987 και μετά επαναλαμβανόμενες κρίσεις στις σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας της Ελλάδος (νόμος Τρίτση, «ταυτότητες», αποπομπή Φίλη κ.λπ.) και στις σχέσεις Οικουμενικού Πατριαρχείου και Εκκλησίας της Ελλάδος (Χριστόδουλος το 2004 και Ναός του Προμπονά το 2018).

Όλα τα ανωτέρω ελαττώματα του άρθρου 3 συνηγορούν στη ριζική αναθεώρησή του. Η δε αναθεώρηση αυτή δεν μπορεί να σηματοδοτηθεί αξιόπιστα από την κυβέρνηση Τσίπρα, διότι αυτή επέτεινε, όπως απεδείχθη, τα ελαττώματα αυτά.

Τι προτείνεται για το άρθρο 3; Το 2016 παρουσιάστηκε από τις στήλες της παρούσας εφημερίδας το «Καινοτόμο Σύνταγμα». Εκεί προτείνεται η κατάργηση του άρθρου 3 και η προσθήκη στο άρθρο 13 (δικαίωμα στη θρησκευτική ελευθερία) της ακόλουθης λιτής διάταξης: «Το κράτος είναι θρησκευτικά ουδέτερο. Νόμος ρυθμίζει τις σχέσεις του Κράτους με τις διάφορες θρησκευτικές κοινότητες, λαμβάνοντας υπ’ όψιν την ιστορική παρουσία καθεμιάς στη χώρα».

Η προτεινόμενη διάταξη είναι εμπνευσμένη από την Ισπανία αλλά και τη Σουηδία και Νορβηγία, πολιτείες δηλαδή που έχουν στενούς εθνικούς δεσμούς με την Εκκλησία του Χριστού.

Πηγή: «Η Καθημερινή», 4/11/2018

Άτολμες και ελλειπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού

Γιώργος Σωτηρέλης, Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Οι προτάσεις του πρωθυπουργού για την συνταγματική αναθεώρηση παρέχουν επιτέλους –παρά την μεγάλη καθυστέρηση και την αδικαιολόγητα πολωτική εκφορά τους– μια βάση για να ξεκινήσει η σχετική συζήτηση. Ωστόσο, επί της ουσίας, κάθε άλλο παρά στοιχειοθετούν μια ολοκληρωμένη και συνεκτική προοδευτική συνταγματική πολιτική, όντας εν πολλοίς, κατά την άποψή μου, αφ’ ενός μεν αποσπασματικές και άτολμες αφ’ ετέρου δε ελλειπείς (σε σημείο που να απορεί κανείς γιατί χρειάστηκε τόσο μακρά κυοφορία...).

A. Ας ξεκινήσουμε –κατ’ ανάγκην τηλεγραφικά– από τις προτάσεις:

Η καθιέρωση αναλογικού εκλογικού συστήματος στο Σύνταγμα, με ταυτόχρονη καθιέρωση της εποικοδομητικής ψήφου δυσπιστίας, είναι θεσμικά μάλλον αδιάφορη, διότι στην μεταπολιτευτική περίοδο ούτε παράδοση πλειοψηφικού συστήματος υπάρχει αλλά ούτε και η ισχύουσα πρόταση δυσπιστίας προκάλεσε έως τώρα πτώση κυβέρνησης.

Η συναινετική εκλογή Προέδρου Δημοκρατίας δεν έχει νόημα αν δεν συνοδεύεται από μια συνολικότερη αποκατάσταση του ρυθμιστικού ρόλου του Προέδρου της Δημοκρατίας. Αυτό θα σήμαινε αναβάθμιση μεν των αρμοδιοτήτων του (πχ μεγαλύτερη ευχέρεια ως προς τον διορισμό μετεκλογικής κυβέρνησης, σύγκληση Συμβουλίου Αρχηγών υπό την προεδρία του, διάγγελμα χωρίς κυβερνητική κηδεμονία, έλεγχος συνταγματικότητας των

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρους” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

νόμων και των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου κ.α.τ) αλλά χωρίς την επαναφορά αυτών που αποτελούσαν, πριν από την αναθεώρηση του 1986, θεσμικό πειρασμό δυαρχίας (ιδίως: παύση της κυβέρνησης, διάλυση της Βουλής για λόγους «προφανούς δυσαρμονίας» και «κύρωση» των νόμων). Για έναν τέτοιο Πρόεδρο το ζητούμενο είναι όντως η επίτευξη της ευρύτερης δυνατής πολιτικής νομιμοποίησης. Άρα οι αλληπάλληλες ψηφοφορίες (κατά το πρότυπο της Ιταλίας) έχουν νόημα, αλλά με ιδιαίτερη προσοχή, για να αποφευχθεί γελοιοποίηση της όλης διαδικασίας (και, πάντως χωρίς την εναλλακτική της άμεσης εκλογής, που αποτελεί επίσης, υπό τις παρούσες συνθήκες, θεσμικό πειρασμό δυαρχίας).

Η πρόταση ο πρωθυπουργός να είναι οπωσδήποτε βουλευτής είναι μια εντελώς αδικαιολόγητη εμμονή του ΣΥΡΙΖΑ. Όχι μόνον διότι περιορίζει, γενικά, το εύρος του θεσμού της εμπιστοσύνης της Βουλής προς την Κυβέρνηση αλλά και διότι στην εποχή των συμμαχικών κυβερνήσεων, στην οποία εισήλθαμε ανεπιστρεπτή, επιβάλλεται η ευχερέστερη δυνατή αξιοποίηση προσώπων που να μπορούν να διασφαλίσουν τις αναγκαίες συνθέσεις...

Η πρόταση να απαιτούνται 3/5 για την ίδρυση νέων ανεξάρτητων αρχών είναι σωστή αλλά θα έπρεπε να συμπληρωθεί και με μια ασφαλιστική δικλείδα, σε περίπτωση αδυναμίας εκλογής της ηγεσίας τους με 4/5 (πχ εκλογή από τον Πρόεδρο, μετά την πάροδο του εύλογου χρόνου). Επίσης επιβάλλεται ο τρόπος αυτός εκλογής να εφαρμοσθεί και για την ηγεσία της ΕΡΤ, για ευνόητους λόγους. Τέλος θα ήταν ορθότερο να συγχωνευθούν οι ανεξάρτητες αρχές που προβλέπονται στα άρθρα 9Α (προστασία προσωπικών δεδομένων) και 19 (προστασία απορρήτου ανταποκρίσεων).

Η πρόταση για εμπλουτισμό του αντιπροσωπευτικού μας συστήματος με μορφές άμεσης συμμετοχής είναι κατ' αρχήν θετική. Απαιτείται όμως πολύ μεγάλη προσοχή, ιδίως ως προς τα δημοψηφίσματα (με δεδομένο, μάλιστα, ότι ο ΣΥΡΙΖΑ έχει βεβαρημένο παρελθόν...). Κυρίως απαιτείται να τεθούν συγκεκριμένοι περιορισμοί ως προς τον επιτρεπόμενο αριθμό τους, κατά βουλευτική περίοδο, αλλά και αυστηρές εγγυήσεις τόσο ως προς τα ίδια τα ερωτήματα (πχ να μην αφορούν περιορισμούς ατομικών δικαιωμάτων και διαχείριση ευαίσθητων εθνικών θεμάτων) όσο και ως προς την διατύπωσή τους.

Η πρόταση για την ευθύνη υπουργών είναι μεν αναμενόμενη – καθώς πανθομολογείται πλέον η αποτυχία του άρθρου 86– αλλά δεν υιοθετεί μια πράγματι ριζική αντιμετώπιση, που δεν είναι άλλη από την ανάθεση της όλης διαδικασίας αποκλειστικά και μόνο στη δικαστική εξουσία (με ειδικές πάντως εγγυητικές ρυθμίσεις, ως προς το δικαστικό όργανο που θα αποφασίζει την παραπομπή υπουργών σε δίκη, ώστε να αποφευχθούν καταχρηστικές παρεκτροπές).

Θετική είναι επίσης και η εξαγγελία για ενίσχυση των εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων, τα οποία πράγματι δοκιμάσθηκαν έντονα κατά την περίοδο της κρίσης. Ωστόσο, οι σχετικές –αρκετά αόριστες προς το παρόν– προτάσεις δεν εμπεριέχουν την μείζονα, κατά την άποψή μου, επιβαλλόμενη συνταγματική τροποποίηση: την κατοχύρωση του «εγγυημένου επιπέδου αξιοπρεπούς διαβίωσης», που θα προσδώσει συγκεκριμένη δεσμευτικότητα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

- «Η Νομική Μορφή της Αντίστασης», David Pozen
- «Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία», Ξενοφών Κοντιάδης
- «Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα», Χαράλαμπος Ανθόπουλος
- «Δημοψηφίσματα: πέραν του καλού και του κακού», Γιώργος Τσεμπελής
- «Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση», Σπύρος Βλαχόπουλος
- «Πρόεδρος, εκλογή, δημοκρατία, νέοι θεσμοί», Νίκος Κοτζιάς
- «Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης», Βασιλική Χρήστου
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Διαλεκτική σχέση», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Αντιπαραθέσεις: Είναι το Σύνταγμα υπεράνω των αγορών; Υπεροχή χωρίς αντίκρισμα», Γιώργος Δελλής
- «Η σημασία της αναθεώρησης του άρθρου 16», Άννα Διαμαντοπούλου
- «Τυπικός νόμος για την επέκταση των χωρικών υδάτων: μία απάντηση», Πέτρος Ι. Παραράς, Χάρης Τσιλιώτης
- «Άποψη: Τα δικαστήρια δεν είναι Εθνικό Νομισματοκοπείο», Θάνος Παπαϊωάννου
- «Εξουσίες “υπό όρου” στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», Γιώργος Τσεμπελής
- «Στη χώρα των λωτοφάγων», Γιώργος Σωτηρέλης
- «Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος», Ευάγγελος Βενιζέλος
- «Ένα επικίνδυνο μετέωρο βήμα», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Η αναθεώρηση ως τέχνη του εφικτού», Ακρίτας Καϊδατζής
- «Η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα», Γιάννης Κτιστάκης
- «Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;», Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουτνατζής
- «Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;», Νίκος Αλιβιζάτος
- «Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος», Χάρης Τσιλιώτης
- «Η επιβολή της επικρατούσας θρησκείας», Δημήτρης Χριστόπουλος
- «Συνηγορία για μια καινοτόμο ρύθμιση», Γιάννης Κτιστάκης
- «Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού», Γιώργος Σωτηρέλης

στα επί μέρους κοινωνικά δικαιώματα.

Τέλος, εξαιρετική ατολμία δείχνει και η θέση του πρωθυπουργού για τις σχέσεις Κράτους – Εκκλησίας. Αντί να προτείνει μια ολοκληρωμένη συνταγματική πολιτική χωρισμού τους, όπως θα άρμοζε σε ένα κόμμα της «ριζοσπαστικής» Αριστεράς, αρκείται σε κάποιες άνευρες και άκρως συμβιβαστικές εξαγγελίες για θρησκευτική ουδετερότητα του κράτους. Και αυτές βέβαια συνιστούν κάποια πρόοδο, σε σχέση με το σημερινό καθεστώς (το οποίο, θυμίζω, οδήγησε πρόσφατα, με επίκληση του άρθρου 3 περί «επικρατούσας θρησκείας», σε μια πολλαπλά μεθοδευμένη και όζουσα θεοκρατία απόφαση του Συμβουλίου Επικρατείας). Ωστόσο, θα έπρεπε να αποτελούν την κατάληξη και όχι το έναυσμα της συζήτησης και μόνο υπό την προϋπόθεση ότι θα υπάρξει πεδίο συνεννόησης με τις ψοφοδεείς, απέναντι στην επίσημη Εκκλησία, πολιτικές δυνάμεις...

Β. Πέρα όμως από τις προτάσεις που έγιναν αξίζει να νομίζω να σχολιασθούν και οι προτάσεις που δεν έγιναν. Αυτές, κατά την άποψή μου, θα έπρεπε να αφορούν:

Τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων (με ενδεχόμενη αναβάθμιση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου σε οιοδήποτε Συνταγματικό Δικαστήριο) διότι το σημερινό σύστημα πάσχει πολλαπλώς.

Την εκλογή της ηγεσίας των Ανωτάτων Δικαστηρίων της χώρας, με στόχο να αποτραπούν τραυματικές εμπειρίες όπως αυτές που ζήσαμε στο πρόσφατο παρελθόν...

Την καθιέρωση ενός ειδικού ποσοστού (πχ 3-5%), ως προς τα μέλη της Βουλής που θα μπορούν να συμμετέχουν στην εκτελεστική εξουσία (κατά το πρότυπο της Αγγλίας).

Την αντιμετώπιση του φατριασμού στις εξεταστικές επιτροπές (πχ με το να υποβάλλεται μόνο ένα πόρισμα, από πρόσωπα υπεράνω κομματικών σκοπιμοτήτων, που θα τα εκλέγουν οι ίδιες με αυξημένη πλειοψηφία).

Την ενίσχυση του θεσμικού ρόλου της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, προκειμένου ιδίως να πραγματωθεί ο ορθός στόχος του αυτοδιοικητικού κινήματος για «αποκέντρωση με αυτοδιοίκηση».

Την εξομίωση της εκλογιμότητας περιφερειάρχων και δημάρχων και την δυνητική απονομή, από τον νομοθέτη, πολιτικών δικαιωμάτων (αρχίζοντας από τις αυτοδιοικητικές εκλογές) σε αλλοδαπούς που ζουν και εργάζονται νόμιμα και για μεγάλο διάστημα στη χώρα.

Την αλλαγή, τέλος, του άρθρου 16. Αντί ο ΣΥΡΙΖΑ να δίνει καταδικασμένες μάχες οπισθοφυλακής, έχει μια μοναδική ευκαιρία να επιβάλει, από θέση ισχύος, μια πολλαπλά εγγυημένη μετάβαση σε ένα πιο ανοιχτό σύστημα, που θα συμπεριλαμβάνει μόνον αξιόπιστα μη κρατικά και μη κερδοσκοπικά Πανεπιστήμια (άρα όχι μεταλλαγμένα ΙΕΚ...), με συγκεκριμένες ακαδημαϊκές προδιαγραφές και αυστηρή εποπτεία.

Πηγή: «Τα Νέα», 3/11/2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Νέες δραστηριότητες του Κέντρου Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ιδρύματος Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου

Εκδηλώσεις

- «Ακεραιότητα και Ευθύνη στην Επιστημονική Έρευνα: Ζητήματα Δικαίου και Βιοηθικής», 4/12/2018, 16:30-20:30, Αμφιθέατρο της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Υγείας (Λεωφόρος Αλεξάνδρας 196, Αθήνα)

Εκδηλώσεις

- «Ακεραιότητα και Ευθύνη στην Επιστημονική Έρευνα: Ζητήματα Δικαίου και Βιοηθικής»
4/12/2018, 16:30-20:30
Αμφιθέατρο της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Υγείας (Λεωφόρος Αλεξάνδρας 196, Αθήνα)

Πρόγραμμα

- 16.30-17.00, Εγγραφές -Προσέλευση
Έναρξη εργασιών
Χαιρετισμοί και Προσφωνήσεις
- Αλκιβιάδης Βατόπουλος
  - Κωνσταντίνος Μενουδάκος
  - Ελένη Ρεθυμιωτάκη

1η ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Σύνταγμα και Δεοντολογία

Προεδρείο: Ξενοφών Κοντιάδης - Γιάννης Κυριόπουλος

- 17.00-17.20, «Τα όρια της ακαδημαϊκής ελευθερίας στο ελληνικό Σύνταγμα», Ισμήνη Κριάρη
17.20-17.40, «Ακεραιότητα και παραβίαση: μεταβάσεις», Τίνα Γκαράνη-Παπαδάτου
17.40-18.00, «Ηθική ακεραιότητα και επιστημονική ευθύνη», Φίλιππος Βασιλόγιαννης
18.00-18.30, Συζήτηση
18.30-19.00, Διάλειμμα – Καφές

2η ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Ακαδημαϊκή ακεραιότητα και διαχείριση δεδομένων

Προεδρείο: Παναγιώτης Κάβουρας - Ελπίδα Πάβη

- 19.00-19.20, «Ευρωπαϊκός Κώδικας Δεοντολογίας για την ακεραιότητα της έρευνας - Πυλώνες στρατηγικής της ΕΕ», Βασιλική Μολλάκη
19.20-19.40, «Παραβιάσεις της ερευνητικής ακεραιότητας: εμπειρικά δεδομένα για την έκταση, τα χαρακτηριστικά και τις κατανοήσεις του φαινομένου», Βασιλική Πετούση
19.40-20.00, «Big Data και προστασία προσωπικών δεδομένων», Κωνσταντίνος Λαμπρινουδάκης
20.00-20.30, Συζήτηση

Συμμετέχοντες

- Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Νομική Σχολή Αθηνών
Αλκιβιάδης Βατόπουλος, Κοσμήτωρ Εθνικής Σχολής Δημόσιας Υγείας
Τίνα Γκαράνη-Παπαδάτου, Καθηγήτρια Εθνικής Σχολής Δημόσιας Υγείας
Παναγιώτης Κάβουρας, Ερευνητής, Σχολή Χημικών Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Ξενοφών Κοντιάδης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, Πρόεδρος Ιδρύματος Τσάτσου
Ισμήνη Κριάρη, Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου, Πρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου
Γιάννης Κυριόπουλος, Ομότιμος Καθηγητής, Εθνική Σχολή

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Νέες δραστηριότητες του Κέντρου Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ιδρύματος Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου

Εκδηλώσεις

- «Ακεραιότητα και Ευθύνη στην Επιστημονική Έρευνα: Ζητήματα Δικαίου και Βιοηθικής», 4/12/2018, 16:30-20:30, Αμφιθέατρο της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Υγείας (Λεωφόρος Αλεξάνδρας 196, Αθήνα)

Νέες εκδόσεις

- Richard Albert, Xenophon Contiades, Alkmene Fotiadou (eds.), «The Law and Legitimacy of Imposed Constitutions», εκδόσεις Routledge, 2018

Δημόσιας Υγείας

Κωνσταντίνος Λαμπρινουδάκης, Καθηγητής Τμήματος Ψηφιακών Συστημάτων Πανεπιστημίου Πειραιώς, Τακτικό Μέλος Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα

Κωνσταντίνος Μενουδάκος, Επίτιμος Πρόεδρος ΣτΕ, Πρόεδρος Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα

Βασιλική Μολλάκη, MSc, PhD, Επιστημονική Συνεργάτις, Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Εμπειρογνώμων Ηθικής και Δεοντολογίας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

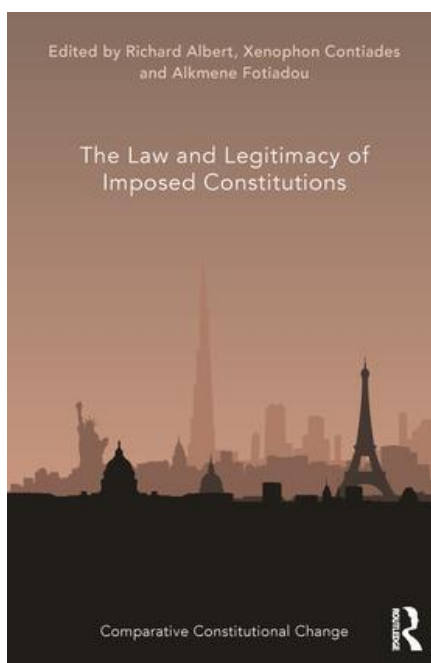
Ελπίδα Πάβη, Καθηγήτρια Εθνικής Σχολής Δημόσιας Υγείας

Βασιλική Πετούση, Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ελένη Ρεθυμιωτάκη, Πρόεδρος Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής

Νέες εκδόσεις

- Richard Albert, Xenophon Contiades, Alkmene Fotiadou (eds.), «The Law and Legitimacy of Imposed Constitutions», εκδόσεις Routledge, 2018, 266 σελ.

«Constitutions are often seen as the product of the free will of a people exercising their constituent power. This, however, is not always the case, particularly when it comes to ‘imposed constitutions’. In recent years there has been renewed interest in the idea of imposition in constitutional design, but the literature does not yet provide a comprehensive resource to understand the meanings, causes and consequences of an imposed constitution.

This volume examines the theoretical and practical questions emerging from what scholars have described as an imposed constitution. A diverse group of contributors interrogates the theory, forms and applications of imposed constitutions with the aim of refining our understanding of this variation on constitution-making. Divided into three parts, this book first considers the conceptualization of imposed constitutions, suggesting definitions, or corrections to the definition, of what exactly an imposed constitution is. The contributors then go on to explore the various

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Νέες δραστηριότητες του Κέντρου Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ιδρύματος Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου

Νέες εκδόσεις

- Richard Albert, Xenophon Contiades, Alkmene Fotiadou (eds.), «The Law and Legitimacy of Imposed Constitutions», εκδόσεις Routledge, 2018

ways in which constitutions are, and can be, imposed. The collection concludes by considering imposed constitutions that are currently in place in a number of polities worldwide, problematizing the consequences their imposition has caused. Cases are drawn from a broad range of countries with examples at both the national and supranational level.

This book addresses some of the most important issues discussed in contemporary constitutional law: the relationship between constituent and constituted power, the source of constitutional legitimacy, the challenge of foreign and expert intervention and the role of comparative constitutional studies in constitution-making. The volume will be a valuable resource for those interested in the phenomenon of imposed constitutionalism as well as anyone interested in the current trends in the study of comparative constitutional law».

(Από την ιστοσελίδα του εκδότη)